

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

факультет політичних наук

(повне найменування інституту, назва факультету)

кафедра соціології та політології

(повна назва кафедри)

«Допущено до захисту»

В. о. завідувач кафедри соціології та
політології

_____ Л. В. Броннікова
“ _____ ” _____ 2023 року

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти

бакалавр

(ступінь вищої освіти, спеціальність)

зі спеціальності: _____ 052 Політологія
(шифр і назва спеціальності)

на тему: «Функціонування інститутів громадянського суспільства в умовах
воєнного стану»

Виконав: студент IV курсу, групи 431
Тюветський Данило Олегович
(П.І.Б.)

Керівник: старший викладач
Шкірчак Сергій Іванович
(вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Рецензент: к. і. н., доцент
Вовчук Людмила Анатоліївна
(посада, вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Миколаїв – 2023 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	7
1.1 Понятійно-категоріальний апарат дослідження.....	7
1.2 Прикметні особливості формування інститутів громадянського суспільства в Україні.....	20
РОЗДІЛ II. ВОЛОНТЕРСТВО ЯК ІНСТИТУТ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ (НА ПРИКЛАДІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ).....	32
2.1. Роль інститутів громадянського суспільства у забезпеченні соціально-гуманітарної допомоги постраждалим від війни	32
2.2. Волонтерські організації та їх допомога Силам Оборони України у боротьбі з агресором	39
РОЗДІЛ III. ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНА СКЛАДОВА ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	54
3.1. Роль інститутів громадянського суспільства у моніторингу порушень прав людини та фіксації воєнних злочинів країни агресора.....	54
3.2. Розвиток громадських медіа як елементу громадянського суспільства в умовах воєнного стану	60
ВИСНОВКИ.....	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	71

ВСТУП

Феномен громадянського суспільства є однією з найфундаментальніших наукових проблем, які протягом багатьох років хвилюють вчених. З моменту виникнення держави питання взаємодії влади і суспільства перебуває в центрі уваги, оскільки воно часто призводить до конфліктів, політичних потрясінь і революцій. Сьогодні ця проблема лежить в основі глобальних соціальних змін, що відбуваються в багатьох країнах світу, і визначатиме перспективи розвитку світової спільноти.

Удосконалення інститутів громадянського суспільства нерозривно пов'язане зі зростанням ролі громадської самоорганізації у здійсненні публічної влади, розвитком принципів саморегулювання та посиленням таких важливих чинників, як відкритість, прозорість, легітимність і законність. Найважливішим пріоритетом визнано формування громадянського суспільства, яке дозволить подолати негативні тенденції та стати опорою у побудові демократичної політичної системи та ефективної вертикалі державного врядування.

Взаємовідносини держави і громадянського суспільства є найважливішим фактором розвитку суспільства в цілому. Розуміти складність взаємовідносин означає шукати можливості для трансформації соціальної системи, її здатності до самовідновлення та розвитку. Такого роду завдання набувають специфічних особливостей в Україні, яка переживає війну.

Актуальність дослідження визначається тим, що демократизація українського суспільства, яка розпочалася після здобуття Україною незалежності, є складним системним процесом. Вона не обмежується формальним створенням інститутів, які довели свою ефективність у сильних демократичних країнах. Демократичні інститути та процедури є лише засобами, за допомогою яких реалізується свобода дій соціальних акторів і забезпечується їхній вплив на процес прийняття політичних рішень. Інститути

громадянського суспільства є невід'ємною складовою демократичної політичної системи, тому, беззаперечно, важливо розуміти їхню роль у кризових для суспільства ситуаціях, особливо в умовах війни.

Ступінь вивчення проблеми. Досить широко тему громадянського суспільства досліджують такі зарубіжні та українські автори, як В. Безродна, А. Колодій, Д. Вовк, О. Крюков, В. Степаненко, А. Рамонайте, І. Воронов, О. Габріелян, Дж. Коен, Е. Арато, Н. Нижник, В. Піча, О. Скрипнюк, В. Нікітін, Д. Ольшанський, В. Федоренко, З. Голенкова, А. Черних, Л. Романенко та ін. Проте, на нашу думку, недостатньо висвітлено специфіку функціонування інститутів громадянського суспільства в умовах воєнного стану в нашій країні.

Об'єкт дослідження – суспільно-політичні процеси в Україні.

Предмет дослідження – функціонування інститутів громадянського суспільства в умовах воєнного стану

Мета бакалаврської роботи – з'ясувати особливості та напрями функціонування інститутів громадянського суспільства в умовах воєнного стану.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні **завдання:**

1. Розкрити понятійно-категоріальний апарат дослідження.
2. Розглянути прикметні особливості формування інститутів громадянського суспільства в Україні.
3. Дослідити роль інститутів громадянського суспільства у забезпеченні соціально-гуманітарної допомоги постраждалим від війни.
4. Вивчити діяльність волонтерських організацій та їх допомогу Силам Оборони України у боротьбі з агресором.
5. Визначити роль інститутів громадянського суспільства у моніторингу порушень прав людини та фіксації воєнних злочинів країни агресора.
6. Проаналізувати процес розвитку громадських медіа як елементу громадянського суспільства в умовах воєнного стану.

Методи дослідження. Методичною базою роботи послужив діалектичний метод пізнання, поряд з яким були використані також загальнонаукові (логічний та історичний, індукції та дедукції, системно-структурний підхід, моделювання, аналіз та синтез, абстрагування), спеціально-наукові – соціологічний.

Наукова новизна. Наукова новизна цієї теми полягає в тому, що вона дозволяє звернути увагу на роль інститутів громадянського суспільства під час воєнних конфліктів, коли зазвичай зосереджується увага на військових, політичних та економічних аспектах. Інститути громадянського суспільства включають неприбуткові організації, активістів, громадські об'єднання, ЗМІ, профспілки та інші форми громадської участі. Воєнний стан може масово обмежувати права та свободи громадян, тому розуміння того, як інститути громадянського суспільства працюють та впливають на суспільство в умовах кризи, є важливим для забезпечення захисту громадянських прав та функціонування демократичної системи загалом.

Практичне значення отриманих результатів. Отримані результати дослідження цієї теми можуть сприяти розвитку стратегій та практик, які допомагають міцнішому функціонуванню інститутів громадянського суспільства під час конфліктів. Воєнні конфлікти можуть порушувати звичну соціальну структуру та спричиняти хаос та безлад, але сильні та дієві інститути громадянського суспільства можуть допомогти відновити порядок, сприяти гуманітарній допомозі та відновленню соціально-економічного розвитку.

Також дослідження цієї теми може допомогти виявити можливості для співпраці та координації між державними структурами та інститутами громадянського суспільства в умовах воєнного стану. Взаємодія та партнерство між цими суб'єктами можуть бути вирішальними для ефективного забезпечення гуманітарної допомоги, захисту прав людини та забезпечення соціальної підтримки уразливих груп населення.

Нарешті, дане дослідження може сприяти розробці політичних та правових рамок для забезпечення захисту інститутів громадянського суспільства в умовах воєнного стану. Враховуючи складність та виклики, що виникають під час конфліктів, важливо мати механізми, які гарантують незалежність, безпеку та дієвість інститутів громадянського суспільства в цих умовах.

Апробація результатів дослідження. Ряд положень та результатів бакалаврського дослідження було репрезентовано у доповіді «Волонтерські організації та їх допомога Силам Оборони України у боротьбі з агресором» на XVII Міжнародній науковій конференції «Ольвійський форум – 2023: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі» (15–18 червня 2023р, м. Миколаїв).

Обсяг та структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Повний обсяг роботи складає 77 сторінок, з яких основний текст становить 68 сторінок.

РОЗДІЛ І.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

1.1 Понятійно-категоріальний апарат дослідження

Важливим поняттям, що є сполучною ланкою між індивідуальними та загальними (у тому числі, державними) інтересами, є ідея громадянства, яка виявляє себе як точка зустрічі не тільки реальних відносин індивіда, суспільства та держави в соціально-політичній реальності, але виступає як паліативний концепт у численних політичних теоріях, що відображають їх. Поняття громадянства виявляється прийнятною методологічною основою і для ліберальних концепцій, що передусім захищають індивідуальні права, і для комунітаристів, що розвивають ідеї членства громадян у спільноті та відданості цьому співтовариству, та інших сучасних політичних напрямків (неомарксизм, лібертаріанство, утилітаризм та ін.) [24].

Розвиток уявлень про громадянство показав, що сенс цього концепту може суттєво відрізнитися залежно від того, як громадяни розуміють форми національної регіональної, державної, етнічної, конфесійної ідентичності, чи не вбачають між ними конфлікту, яким чином висловлюють своє ставлення до них, наскільки демонструють толерантність. щодо носіїв іншої ідентичності. Важливим є питання про те, наскільки громадяни висловлюють бажання брати участь у політичному процесі, наскільки пов'язують себе з інститутами держави чи громадянського суспільства (тобто, чи готові вони йти на самообмеження заради їх успішного функціонування), наскільки хочуть і здатні зробити політичну владу підзвітною. Позитивні відповіді на ці питання є своєрідним маркером активності та гарного демократичного тону суспільства громадянського суспільства. Якщо ж відповіді швидше схиляються в негативний бік, то можна з упевненістю говорити, що така демократія є

важкокерованою, нестабільною. Як стверджує Ю. Хабермас «інститути, гарантовані конституційним правом, лише тією мірою мають цінність, як і робить їх цінністю населення» [36].

Класики соціально-філософської думки по-різному вирішували цю проблему. Одні припускали можливість існування ліберальної демократії без активної участі громадянського суспільства. Наприклад, І. Кант вважав, що хороше управління як проблема «може бути вирішене навіть для народу дияволів», якщо тільки вони мають розум. Інші класики лібералізму, включаючи Локка, Мілля та інших визнавали необхідність громадянських чеснот, які скріплюють державні політичні інститути [36].

У сучасності, коли практика функціонування громадянського суспільства вже має досить значну історію, ці дискусії зійшли «нанівець», бо стало зрозуміло, що лише інституцій для досягнення демократичного балансу приватних інтересів у суспільстві недостатньо.

Необхідна і розвинена громадянська самосвідомість, і національна ідентичність, і активна свідома участь громадян, їх турбота про самих себе та власний лад у державі, та їх бажання співпрацювати один з одним і з владою з приводу благоустрою громад та вирішення найважливіших проблем.

Тому сьогодні політичні теорії визнають, що питанням громадянства необхідно приділяти відповідну увагу в аналізі функціонування будь-яких політичних інституцій та структур громадянського суспільства. Саме на цих питаннях, незаслужено залишених поза увагою раніше, у 1990-х роках стали наголошувати на теорії громадянського суспільства.

Поняття громадянства включає ще й розвинену раціональну рефлексію самим індивідом почуття належності, причому не просто дотримання політичної традиції, але пов'язану з абстрагуванням громадянських якостей, яке сформувалося в Європі досить пізно.

Громадянство, на думку Р. Брубейкера, «є винаходом французької революції, формальне визначення меж тих, хто вважаються громадянами, встановлення громадянської рівності, що включає загальні права та обов'язки,

інституціоналізація політичних прав, юридична раціоналізація та ідеологічна акцентування відмінностей між громадянами та іноземцями, артикуляція національного суверенітету та зв'язку між громадянством та національністю, заміна прямими відносинами між громадянами та державою опосередкованих відносин, характерних для "старого режиму", – все це вперше на рівні національного життя принесла Революція» [38].

Важливу роль актуалізації проблеми громадянства зіграла поява дослідження Р. Патнема про «соціальний капітал», у якому на конкретних прикладах діяльності регіональної влади Італії показувалося, яку роль можуть зіграти громадянські чесноти (чи їх відсутність) в успішності функціонування політичних інститутів.

Незважаючи на те, що дослідження Патнема було беззаперечним, навколо нього сформувалося широке дискусійне поле, в якому обговорювалися соціокультурні та громадянські чинники демократичного управління, питання громадянської участі, виховання громадянської ідентичності та ін.

Поняття громадянства тісно співвідноситься з поняттям громадянського суспільства. Проте пряма кореляція даних понять швидше спірна, ніж загальноновизнана. Про зв'язок даних понять можна сказати таке. Громадянське суспільство не може обійтися без наявності певного порога соціальних чеснот серед політично пасивних громадян. У. Гелстон класифікував ті види громадянських чеснот, які потрібні у суспільстві процвітаючої демократії. По-перше, це спільні чесноти – законослухняність, мужність, лояльність; по-друге, це соціальні чесноти – самодостатність, відкритість; по-третє, це економічні чесноти – розвинена трудова етика, розрахунок власних сил, адаптивність до соціальних змін; по-четверте, чесноти, пов'язані з політикою: вміння розпізнавати та дотримуватися своїх і чужих громадянських прав, оцінювати роботу влади та залучатися до цивільних процесів та дискурсів. Найчастіше пасивні громадянські якості (якості мінімального громадянина) описуються дослідниками в негативному ключі (тобто якими громадяни не повинні бути або що не робити). До таких негативних громадянських якостей

можна віднести «не порушення закону», «не заподіяння шкоди іншим», «не прояв ксенофобії» тощо. Тобто, як акти «недіяння шкоди», невтручання. Переводячи в позитивну площину, ці громадянські якості можна подати як «взаємну повагу», «толерантність», «порядність». Багато з наведених у списку У.Гелстона громадянські якості є затребуваними в будь-якому типі суспільства – чи то демократія, чи то авторитарний режим. Особливо це стосується спільних та економічних чеснот, які є універсальними [38].

Проте, сучасне демократичне суспільство потребує деяких громадянських якостей політичної участі, які є основою ліберальних режимів. Це якості політичної активності – готовність брати участь у публічному дискурсі, обговорювати питання політичного управління, здатність критично контролювати дії державної влади та публічно відстоювати свою думку. Це такі якості, які, як маркери, відрізняють громадян демократичних країн від «підданих» авторитарних режимів, оскільки в останніх вони не затребувані і найчастіше навіть припиняються. У громадян демократичних режимів вони виробляються в силу делегування повноважень тим представникам, які правлять від їхнього імені, причому передача та відкликання влади відбувається через вільну відкриту публічну дискусію. Особи, які опиняються при владі, не отримують абсолютних прав на неї, вони завжди підконтрольні, їх дії прозорі і завжди перевіряються ще раз десятки разів. У громадян таких політичних режимів виробляється особливий тип відповідального активного громадянства, яке передбачає, що його носій є відповідальним за те, що відбувається в суспільстві.

Таке громадянство є більш складним кластером значень і включає якість «публічної розумності», що передбачає не тільки готовність до публічної дискусії (тобто, висловлювання своєї думки), не тільки вміння слухати і чути опонента, шанобливо реагувати на його точку зору, але і правильно аргументувати свою позицію, знаходити раціональні підстави для аргументації (тобто не апелювати до етнічних чи конфесійних доводів, і не констатувати переваги).

Ця якість також потребує вміння переконувати співрозмовника, а не маніпулювати ним чи загрозувати, висловлювати свою думку такою мовою та за допомогою таких понять, які можуть бути зрозумілі та прийняті всіма громадянами незалежно від їхнього віросповідання та не залежать від культурних уподобань. Коли ж усі раціональні аргументи виявляються вичерпаними, а сторони, що дискутують, все одно залишаються з конфліктуючими вимогами, набирає чинності ще одна важлива якість, затребувана активним типом громадянства – це вміння приходити до компромісної паліативної позиції. (Як приклад можна навести тимчасові компроміси з питання про заборону абортів або евтаназії, щодо яких позиції змінюються, але сторони приходять до деякої ерзацпаліації) [15].

Зрозуміло, якості громадянської активності та суспільної розумності не можуть бути притаманні всім людям однаково. Але демократична політична система цього і не вимагає, їй необхідно, щоб загальна кількість носіїв цих громадянських якостей досягла якогось критичного порогу (тобто достатньої кількості залучених громадян), який, зрозуміло, не є константою і варіює не лише в різних політичних системах, але та в рамках однієї системи.

Інститут громадянського суспільства є одним із управлінь та невід'ємною частиною внутрішньої державної політики. Вона забезпечує гармонізацію суспільних відносин, політичну стабільність, суспільну згоду, досягається шляхом прийняття політичних рішень, соціальних заходів, програм і має такі характеристики: універсальність (глобальний характер впливу соціальної політики); інклюзивність (можливість входити в усі сфери життя).

Переходячи до розгляду понять «громадянське суспільство» та «інститути громадянського суспільства», варто наголосити, що для оцінки інститутів громадянського суспільства використовується декілька показників: соціально-демографічний (чисельність населення, його склад за віком, статтю, соціальним статусом, особливості відтворення та міграції населення); добробут населення (валовий національний продукт на душу населення, обсяг невиробничих фондів, сукупні ресурси для споживання); показники, що

характеризують умови праці та заробітну плату (темп скорочення фізичної праці, підвищення кваліфікації робітників, оплата праці); показники розвитку сфери послуг; зростання доходів і споживання населення; показники, які оцінюють ефективність інститутів громадянського суспільства (рівень і якість життя населення). Справжній інститут має властивості, вироблені в історії, конкретних умовах політичного режиму, особливостях політичного та культурного розвитку. На думку С. Хантінгтона, якого в західній літературі називають «батьком» концепції інституціоналізації, якій належить класичне визначення: «Інституціоналізація – це процес, за допомогою якого організації та процедури набувають цінності та стабільності» [42].

Таким чином, під формуванням інститутів громадянського суспільства розуміється сукупність засобів, способів і способів, використання яких (окремо чи в послідовності/поєднанні) становить передумови для створення та створення інститутів суспільства громадянського суспільства, забезпечує державно-правова база, соціально-економічне та громадське середовище, сприятливе для їх виникнення. Під підтримкою інститутів громадянського суспільства розуміється сукупність засобів, способів і методів, використання яких створює передумови та можливості для розвитку та ефективної роботи інститутів громадянського суспільства.

Якщо розглядати громадянське суспільство як сферу самоорганізації, на відміну від держави, де існують вертикальні відносини у сфері управління суспільством, то в основі його генезису лежить енергія саморозвитку та самоорганізації. Саме сфера самоорганізації відкриває потенційні можливості для розвитку системи менеджменту та самоуправління, породжує нові форми, яких досі не було. Наприклад, формування місцевої автономії як найважливішого елемента самоорганізації громадянського суспільства. Якщо автономія існує і є окремою від держави, то вона є елементом громадянського суспільства. Усі передумови – у власному темпі та характері розвитку самого громадянського суспільства, який визначається його природою, а не

зовнішніми факторами. Тому потенціал самоорганізації – це колосальний потенціал громадянського суспільства.

В Україні фактором подолання протиріч є соціальна самоорганізація громадянського суспільства на особистісному рівні, самоорганізація на інституційному рівні громадянського суспільства, а також самоорганізація на рівні місцевої автономії.

Громадянське суспільство також є основною перешкодою для авторитарних посягань влади і встановлює межі сваволі правлячого класу, за якими виникає конфлікт із суспільством, може виступати суб'єктом політичної влади, якщо має можливість брати участь у формуванні держави та вибір правлячої еліти, впливати на прийняття політичних рішень держави, нав'язувати певні цінності та політичні орієнтації. Це абсолютно реальний елемент сучасних спільнот, невід'ємна частина суспільного механізму, що обмежує всевладдя держави. Через це держава стає підконтрольною суспільству і виконує його волю. Тому вплив громадянського суспільства на політичну систему, державну політику та право є найважливішим виміром демократії та влади громадянського суспільства. Одним із показників інституціоналізації громадянського суспільства є ступінь громадсько-політичної активності населення, оскільки елементи самоорганізації є основою інституціоналізації громадянського суспільства. Відповідно, деінституціоналізація, на думку П. Паніної, – це розмивання та руйнування інституційних утворень, зміна соціальних правил і смислів, відкрита чи латентна відмова від інституційних вимог соціальної поведінки [43].

Інституціоналізація громадянського суспільства як чинника розвитку демократії включає: удосконалення нормативно-правової бази розвитку громадянського суспільства, діяльності інститутів громадянського суспільства, доступу громадян до інформації; гармонізація національного законодавства щодо діяльності інститутів громадянського суспільства з європейськими стандартами; розроблення та впровадження ефективного механізму налагодження комунікації між органами виконавчої влади та

інститутами громадянського суспільства; системи забезпечення ресурсами, необхідними для сталої діяльності інститутів громадянського суспільства; формування громадянської культури суспільства – виявлення позиції активних громадян, сприяння розвитку волонтерського руху, милосердя та меценатства; підтримка форм місцевої демократії; підтримка державних ініціатив, спрямованих на формування культури гендерної рівності: наслідки відмови від комунікації з громадським сектором та усунення його від прийняття політичних рішень, а саме: перетворення громадського сектору на альтернативу та конкурента електроенергетиці як соціально-політична сфера; негативний вплив на рівень підтримки інститутів влади з боку населення; підрив легітимності суспільних рішень і зниження волі населення до виконання.

Науковці поділяють інституційні зміни громадянського суспільства на внутрішні та зовнішні: внутрішні зміни – це неформальна практика громадської самоорганізації, соціальні мережі, новітні комп'ютерні технології тощо, характеризується поширенням інклюзивних нових рухів та громадських ініціатив, прийняття законодавчих та нормативних актів, офіційних рішень, зовнішніх впливів. Дослідники (М. Кармазіна) не ототожнюють процеси інституалізації та інституалізації, а також поняття «інститут» та «інститут». Другий термін має ширше значення, ніж перший. Із здобуттям державної незалежності становлення громадянського суспільства в Україні характеризується органічно взаємопов'язаними процесами інституалізації та інституалізації [43].

Аргументом правомірності такої думки є висновок Р. Мошинського про те, що інститут за певних обставин виступає як функціональна організація, яка забезпечує реалізацію певної системи однорідних інститутів; завдяки взаємодії форм функціональних і елементарних структур, тобто інституцій та організацій, інституційна організація стає інституцією, а організована інституція – органом або установою [42].

Інститути, в нашому розумінні, це методи, норми і правила, за допомогою яких суб'єкти взаємодіють один з одним, узгоджують

різноспрямовані інтереси і здійснюють спільну діяльність. Суб'єкти такої взаємодії стають інституційними суб'єктами, тобто носіями певних норм і правил завдяки координації та взаємодії індивідів усередині даного інституту. Важливою характеристикою будь-якого закладу є його функціональність. Дійсно, процеси інституціоналізації (становлення, структурування) громадянського суспільства залежать головним чином від якості демократичних сил і структур, які там функціонують.

Інституції складаються з елементів (конституційність, громадянське суспільство, багатопартійність, інститут прав і свобод, опозиція, конкурсні вибори, розподіл влади) – це структури, які стимулюють і заохочують демократичну поведінку, структурні обмеження, які забороняють поведінку антисистемну. Система демократичних інститутів представляє узгоджені правила гри, від конституції до стандартів етикету, які регулюють демократичні суспільно-політичні відносини, керують поведінкою та долають невизначеність політичних реформ у соціальній сфері. Порушення цього механізму може призвести до деформації системи. Факторами, що впливають на функціонування інституційної структури, є: залишкові та неформальні елементи інститутів авторитарного режиму; нестабільні суспільно-політичні відносини, недосконале законодавство; відсутність концентрації політичної волі до реформ; помилки інституціоналізації [42].

Інституціоналізація громадянського суспільства залишається теоретично недостатньо розробленим процесом на концептуальному рівні. Феномен «інституціоналізація громадянського суспільства» не має усталеного визначення в сучасній науці, у тому числі й у вітчизняній. Її часто ототожнюють зі «сферою громадянського суспільства», хоча вона має важливі відмінності та особливості.

Якщо розглядати інституціоналізацію громадянського суспільства як системи заходів, спрямованих на реалізацію політичних рішень. Тоді інституціоналізація – це процес вироблення і засвоєння індивідами та різними соціальними спільнотами необхідних норм і ролей, цінностей і стандартів

політичної поведінки, засобів контролю за їх дотриманням, а також результат процесу, в якому політичні дія починає саморегулюватися і набуває стійких характеристик політичної структури. Рівень інституціоналізації визначається адаптивністю, складністю, автономністю та узгодженістю її організацій і процедур, внутрішньою цілісністю. Результатом процесу інституціоналізації є певний набір соціальних норм і правил, які будують співіснування та взаємодію стосунків акторів, припускають відповідність їхнім очікуванням, розвивають «силу дії» з метою «запровадження стабільного порядку в що вони зменшать рівень невизначеності взаємодії між людьми, зроблять політичні та соціальні трансакційні витрати в суспільстві мінімальними, це є умовою політичної стабільності та ефективність конфігурації інститутів формує інституційний дизайн, інституціоналізацію довіри. Успішна діяльність інституцій означає надання можливостей політичним акторам для ефективного усунення суперечностей і розбіжностей, вирішення проблем взаємодії інституцій, координації [45].

Таким чином, процес інституціоналізації, тобто формування нового соціального інституту, складається з кількох тривалих і послідовних етапів. В. Шмідт з Бостонського університету в США пропонує завершити неоінституціоналізм іншим напрямом, який називається дискурсивним інституціоналізмом. Якщо «класичні три напрямки» неоінституціоналізму заглиблюються в сферу інституційних обмежень, то дискурсивний неоінституціоналізм звертається до структур, мислення та мови. Як і інші гілки неоінституціоналізму, дискурсивний інституціоналізм наголошує на інститутах. Без дискурсу, що розуміється як обмін ідеями, за словами В. Шмідта, «дуже важко пояснити, як відбувається перехід ідей від індивідуальної думки до колективної дії» [27].

Результатом процесу інституціоналізації є поява нового соціального чи політичного інституту, ефективність механізму інституціоналізації в сенсі створення інституційного середовища, яке спонукало б суб'єктів соціально-політичного процесу приділяти увагу суспільним інтересам і потребам, а

також підвищувати ефективність механізму інституціоналізації. здійснювати соціальну відповідальність за інтереси суспільства в цілому. Адже саме ефективний механізм інституалізації суспільно-політичних процесів, реалізований суб'єктами соціально-політичної дії через норми нормативної культури, забезпечує оптимальний порядок у соціальних системах [27].

Таким чином, політологія трактує проблему інституціоналізації як перетворення певного політичного явища, руху в організаційний інститут – інституцію. Теоретичне осмислення інституційної сутності громадянського суспільства визначається не лише необхідністю аналізу його сучасного стану через виявлення змісту та форм інститутів, а й аналізом шляхів, засобів і форм, які забезпечують реалізацію громадянського суспільства. громадянські права і свободи, вільне волевиявлення, пошук консенсусу в суспільстві.

Інститут можна розглядати як порядок правил і зразків поведінки, систему норм і впорядкованих ролей. Такий підхід став традиційним після перекладу творів Д. Норта. Хоча в його працях Інститут визначається як установа. За змістом інститути ближчі до закладів, хоча ними не обмежуються. Етимологічний зміст терміна «інститут» — це система, вчення, форма дії, тобто його можна розглядати як форму соціалізації функції (дій) людини. Гносеологічно інституція є системою знань для реалізації цієї функції, як опис функції. Установа – це установа, через яку реалізуються установи. Роль інституцій як «твердих структур» на противагу «м'яким» інституціям, які лише передаються та зберігаються в структурах [45].

Інститути громадянського суспільства — це: громадські добровільні організації та громадські рухи, а також політичні партії на ранніх стадіях становлення, коли вони ще не залучені до механізмів здійснення влади; незалежні засоби масової інформації, що обслуговують суспільні потреби та інтереси, формують і поширюють громадську думку; громадська думка як соціальний інститут; в одному аспекті – вибори та референдуми, коли вони служать засобом формування та виявлення громадської думки та захисту колективних інтересів; елементи судової влади та правоохоронних органів, що

залежать від громадськості (суди присяжних); на Заході спостерігається тенденція зарахування до інститутів громадянського суспільства розподільно-регулятивних інститутів сучасної держави загального добробуту.

В українському законодавстві відсутнє чітке визначення поняття «інститут громадянського суспільства». Незважаючи на незначні відмінності в різних нормативних актах, до цього переліку входять: громадські об'єднання; благодійні організації; професійні та творчі спілки; організації роботодавців; саморегулювальні організації та організації, що здійснюють професійне самоврядування; релігійні організації; органи самоорганізації населення; недержавні ЗМІ; інші непідприємницькі товариства та установи, легалізовані відповідно до закону [44].

Інститути громадянського суспільства забезпечують: надання якісних та економічно ефективних соціальних послуг, у тому числі тих, які не можуть надати ні держава, ні комерційні організації, зокрема шляхом розробки інноваційних підходів до надання цих послуг; організація фізичних та юридичних осіб приватного права для незалежного реалізації своїх інтересів без додаткових фінансових чи адміністративних витрат з боку держави; поширення благодійництва та надання адресної та оперативної благодійної допомоги; аполітичні, тобто такі, що не мають на меті здобуття політичної влади, формування, представництва та просування інтересів різних груп населення як серед самих громадян, так і у спілкуванні з владою держави; участь у прийнятті рішень і тим самим забезпечити більшу ефективність рішень з урахуванням інтересів різних соціальних груп. Таким чином інститути громадянського суспільства нейтралізують патерналістські очікування громадян, підтримують і відтворюють демократичну політичну культуру та відіграють провідну роль у забезпеченні соціальної стабільності [30].

Інститути громадянського суспільства націлені на спільні дії для сприяння чи захисту власних і водночас колективних інтересів у законослухняний і соціально відповідальний спосіб. Голова Координаційної ради з питань розвитку громадянського суспільства М. Ставнійчук визначила,

що дефіцит демократії може покрити лише активне громадянське суспільство [46]. Проте, розглядаючи діяльність окремих інститутів громадянського суспільства як форму самоорганізації громадян, пов'язану з реалізацією власних спільних інтересів і задоволенням потреб в економічній, соціальній, політичній та культурній сферах, дослідникам бракує комплексної картина становлення, структурування та функціонування системи інститутів громадянського суспільства в сучасній Україні [43].

Інституціоналізація громадянського суспільства має свої елементи (складові), основні з яких поділяються на три основні напрями: економічний, соціально-політичний і духовний.

Таким чином, Інститут громадянського суспільства є одним із управлінь та невід'ємною частиною внутрішньої державної політики. Вона забезпечує гармонізацію суспільних відносин, політичну стабільність, суспільну згоду, досягається шляхом прийняття політичних рішень, соціальних заходів, програм і має такі характеристики: універсальність (глобальний характер впливу соціальної політики); інклюзивність (можливість входити в усі сфери життя).

Під формуванням інститутів громадянського суспільства розуміється сукупність засобів, способів і способів, використання яких (окремо чи в послідовності/поєднанні) становить передумови для створення та створення інститутів суспільства громадянського суспільства, забезпечує державно-правова база, соціально-економічне та громадське середовище, сприятливе для їх виникнення. Під підтримкою інститутів громадянського суспільства розуміється сукупність засобів, способів і методів, використання яких створює передумови та можливості для розвитку та ефективної роботи інститутів громадянського суспільства.

Якщо розглядати громадянське суспільство як сферу самоорганізації, на відміну від держави, де існують вертикальні відносини у сфері управління суспільством, то в основі його генезису лежить енергія саморозвитку та самоорганізації. Саме сфера самоорганізації відкриває потенційні можливості

для розвитку системи менеджменту та самоуправління, породжує нові форми, яких досі не було. Наприклад, формування місцевої автономії як найважливішого елемента самоорганізації громадянського суспільства. Якщо автономія існує і є окремою від держави, то вона є елементом громадянського суспільства. Усі передумови – у власному темпі та характері розвитку самого громадянського суспільства, який визначається його природою, а не зовнішніми факторами. Тому потенціал самоорганізації – це колосальний потенціал громадянського суспільства.

1.2 Прикметні особливості формування інститутів громадянського суспільства в Україні

Громадянське суспільство є однією з найважливіших цінностей і культурних феноменів сучасного суспільства. У широкому розумінні – це сукупність соціальних утворень (груп, колективів), об'єднаних специфічними інтересами (економічними, етнічними, культурними тощо), які реалізуються поза сферою діяльності держави і дозволяють за умов демократична система організації суспільного життя, контролювати дії держави [40].

Слід зазначити, що стабільний розвиток громадянського суспільства відбувається лише за демократичних умов. Саме цей сектор, тобто громадянське суспільство, розвивається в Україні найбільш успішно, але всі ми останнім часом спостерігаємо прогалини у розвитку громадянського суспільства в нашій країні. Причина в тому, що громадянське суспільство не на найвищому рівні. Успішно розвиваються такі собі елітарні групи громадянського суспільства, але в основному ми не бачимо такого масового залучення людей до політики. Наприклад, в Америці сусідські громади, це те, що найбільше хвилює населення, люди постійно стикаються з громадською активністю. На жаль, в Україні цього поки немає.

Наступна причина – непостійне середовище. Основою успіху всіх реформ є тісна взаємодія владних структур і суспільства. Якщо є представники старого порядку, які хочуть залишити все як є, і населення, яке не сприймає ці реформи, то загалом зміни приречені на провал. Яскравим прикладом цього є реформа медичної системи, головним елементом якої стало укладання заяв лікарям. Більшість населення не знайшла в цьому необхідності, тому такі бажані зміни в галузі медицини гальмуються. Якщо аналізувати глибше, то варто виділити той факт, що така тенденція спостерігається майже в усіх секторах, які зазнали реформування. Будь-яка державна реформа реалізовується важко саме через несприйняття суспільством [21].

Процес становлення та розвитку громадянського суспільства досить складний і суперечливий, він тривав протягом всієї історії розвитку людської цивілізації. Кожна держава, розвиваючи громадянське суспільство, внесла в його структуру певні особливості. Україна має досить специфічний характер побудови громадянського суспільства. На це вплинула низка чинників, а саме: тривала відсутність власної держави, панування тривалий час кріпацтва, що наклало помітний відбиток на психологічну поведінку населення. Незважаючи на всю складність процесу становлення громадянського суспільства, Україна рухається до нього через державотворення, а також через підготовку української національної еліти [19].

Однією з основних перешкод на шляху становлення громадянського суспільства в Україні також є складність консолідації самого українського суспільства. Низка вчених стверджує, що Україна – розділена країна з різними культурними традиціями, відмінностями у світогляді та ментальних особливостях. На жаль, дуже часто ці розбіжності посилюються представниками еліт у власних політичних та економічних цілях.

Багаторічна відсутність досвіду державотворення, криза суспільства та державотворення стали однією з основних причин слабого розвитку громадянського суспільства. Тому проблема розвитку громадянського

суспільства безумовно пов'язана з розбудовою держави, адже вдосконалення суспільства і держави є необхідною умовою демократизації.

Діалектика відносин між громадянським суспільством і державою складна і суперечлива, оскільки між ними завжди існує своєрідний розподіл праці організації та управління. Громадянське суспільство як система завжди знаходиться під тиском влади. Суспільство незалежне настільки, наскільки держава терпить цю незалежність. Проте держава не може нормально розвиватися без вільного формування громадянського суспільства, яке контролює дії політичної влади. Слабкість громадянського суспільства штовхає державу на узурпацію прав громадян, що призводить до перерозподілу функцій держави та громадянського суспільства. У цьому випадку держава, крім власних функцій, привласнює ще й функції громадянського суспільства, зобов'язуючи виконувати виключно рішення держави. Самостійність громадянського суспільства як правової структури полягає в його здатності протистояти свавіллю держави. Держава і суспільство існують у формі суперечливих і безперервних взаємовпливів, характер і спрямованість яких значною мірою залежать від рівня розвитку громадянського суспільства та його інститутів. Протистояння інтересів держави та громадянського суспільства є показником неефективності державного управління та самого державного апарату. Оптимальною умовою їх компромісу є встановлення гармонійного поєднання приватних і суспільних інтересів з метою гарантування прав людини [23].

Взаємодія громадянського суспільства і держави полягає в тому, що громадянське суспільство, по-перше, виступає соціальною основою держави, воно не існує поза державою; розвивається в системі взаємодії з державою через партії, вибори, представницькі органи влади, а також через групи інтересів та об'єднання (лобіювання); по-друге, це впливає на створення та функціонування державних органів для їх власної вигоди (деякі партії діють у державі через парламентські фракції; лобісти взаємодіють з органами виконавчої влади через комітети, дорадчі органи, підзвітні уряду та його

міністерствам – це називається функціональним представництвом) ; вимагає від держави захисту та охорони життя, здоров'я та безпеки громадян, але не допускає її втручання в їхні приватні інтереси; використовує встановлені та встановлені державою правові норми у формах (джерелах) права - нормативно-правових актах, нормативно-правових договорах, правових прецедентах тощо.

Роль цивілізованої держави в розвитку громадянського суспільства полягає в тому, що держава виступає формою організації громадянського суспільства і створює умови для його розвитку, є відносно незалежною від громадянського суспільства і реалізує спільні суспільні інтереси всіх членів суспільства, встановлює «правила гри», яких повинні поважати громадяни та їх об'єднання, створює сприятливі умови для їх існування та розвитку, не втручається у приватну сферу сім'ї, життя, культури (перший рівень громадянське суспільство): таке втручання можливе лише з метою забезпечення особистої чи громадської безпеки, не втручається в приватні (цивільні) правовідносини: у разі вступу в такі правовідносини він втрачає можливість здійснювати владу, тобто він зберігає всі ознаки публічної особи поза приватними (цивільними) правовідносинами. Держава законодавчо гарантує можливість громадянина мати власність, створювати громадські об'єднання, комерційні товариства, брати активну участь у політичному житті суспільства, має межі регулювання відносин у суспільстві, визначені конституцією держави, міжнародними стандартами прав людини [30].

Громадянське суспільство і держава мають дбати про задоволення потреб та інтересів людини. Європейська традиція виходить не зі співвідношення інтересів особи та держави, а зі справедливого балансу інтересів особи та суспільства. Цей баланс розглядається Європейським судом з прав людини як гарантія законності відносин «людина – держава». Одним із головних завдань демократичних перетворень в Україні є стимулювання розвитку громадянського суспільства. Головну роль у цьому має відігравати налагоджений механізм правового регулювання [14].

Тому зв'язок громадянського суспільства з державою досить тісний, оскільки воно виступає соціальною основою держави, не існує поза її межами, розвивається в системі взаємодії з державою через партії, вибори, представницьку владу, як а також через групи та асоціативні інтереси (лобіювання), впливає на створення та функціонування державних органів у власних інтересах, вимагає від держави, щоб вона захищала та захищала життя, здоров'я та безпеку громадян, але не допускала її втручання в їх приватних інтересів, користується правовими нормами, встановленими і встановленими державою у формі законів -- нормативно-правових актів і правових, нормативно-правових договорів, правових прецедентів тощо [14].

Дослідження питання громадянського суспільства сьогодні зумовлене необхідністю поглиблення як практичних, так і теоретичних розробок щодо виходу українського суспільства з кризової ситуації, що склалася. Становлення, розвиток та існування громадянського суспільства є одним із ключових векторів української політики, який в основному свідчить про суспільні трансформації, адже громадянське суспільство переважно відображає суспільне життя. Через різні інститути громадянське суспільство вступає у взаємовідносини з державою. З одного боку, громадянське суспільство бере активну участь у функціонуванні держави відповідно до своїх повноважень, становлячи таким чином її соціальну основу, а з іншого боку, сама держава бере активну участь у формуванні громадянського суспільства, а також у його функціонуванні, захищаючи її інтереси [36].

Загальновідомим фактом є те, що громадянське суспільство складається з двох компонентів – «матеріального», основу якого становлять ринкові відносини, та «нематеріального» – до складу якого входять такі чинники, як ментальний, духовний та правові. Ці дві складові об'єднує таке поняття, як середній клас. Оскільки її як такої в Україні немає, її необхідно формувати, а її основою мають стати вільні громадяни, наділені свободою мислити, вибирати та діяти в різних сферах життя [36].

Важливим фактором формування громадянського суспільства є демократичний політичний режим, тоді як авторитарний або тоталітарний режим близький до державного суспільства. На побудову громадянського суспільства в Україні також впливають укорінені в масовій свідомості стереотипи тоталітарного минулого, а саме орієнтація більшості людей на лідера, покладання на когось надії. У результаті населення часто займає вичікувальну позицію замість громадянської активності. В українському суспільстві все ще існує тенденція обирати президента і твердо вірити, що від нього залежить майбутній успіх держави. Так, тут є частка правди, але без хорошої комунікації влади та суспільства неможливо побудувати сильну та розвинену державу. Неналежне виконання обов'язків, недотримання законодавства – все це призводить до зриву зв'язку, відповідного краху шляху до побудови заможної держави [14].

Для покращення ситуації з формуванням громадянського суспільства, перш за все, необхідно утвердити принцип верховенства права, формування правової держави, підвищення рівня гарантованих прав і свобод, а також а також створення адекватної суспільної структури на основі розвитку приватної власності та ринкових відносин. Продовження практики створення різноманітних правозахисних організацій, забезпечення вищого рівня незалежності ЗМІ та їх більш активної участі в політичному житті держави – через освіту громадян та популяризацію громадських ініціатив – є невід'ємною ознакою розвиненого громадянського суспільства [14].

Розбудова громадянського суспільства, соціальної, правової та демократичної держави у третьому десятилітті незалежної України має отримати міцну соціально-політичну та економічну основу, а також стійку ідеологію. Нині спостерігається цікава тенденція: молоде покоління все більше підтримує західноєвропейський напрямок розвитку української держави. Проте роки наполегливих реформ завжди приводили до формування сильної держави, але дещо слабкого громадянського суспільства. Найуспішнішою моделлю розвитку українського суспільства було б паралельне формування

державних інститутів і громадянського суспільства, але, на жаль, гармонізувати цей процес не вдається [14].

Одним із негативних факторів була стійка соціальна диференціація та майнове розшарування населення. Як наслідок, відбуваються зміни соціального розшарування, зумовлені рядом економічних факторів, які негативно вплинули на матеріальний стан громадян. Відбувається поляризація інтересів різних верств населення.

Щоб подолати всі ці недоліки, необхідно усунути протиріччя між бажаним і реальним станом речей. Це можна зробити шляхом розвитку та зміцнення структури громадянського суспільства, створення рівних умов між владою, повітовим активом, профспілками та підприємцями.

Отже, шлях до становлення демократії в Україні пролягає через розвиток громадянського суспільства. Факторами, необхідними для його розвитку, є: підвищення політичної культури населення, створення нових можливостей для участі громадян в управлінні державними справами через розвиток різноманітних форм громадянської автономії та самодіяльності, а також максимальне розширення сфери судового захисту прав і свобод людини, патріотичного виховання населення, підвищення рівня суспільної свідомості тощо. Досліджуючи вплив інститутів громадянського суспільства на консолідаційні процеси в сучасній Україні, Г. Луцишин висловлює думку, що національне співтовариство тісніше пов'язане з функціонуванням громадянського суспільства та його інститутів. «У розвинених країнах саме впливові громадські організації відіграють важливу роль у процесі консолідації суспільства, формуванні національної свідомості та національної культури», – наголошує дослідник [23].

В українській історії багато викликів сприяли народженню громадянського суспільства на цих територіях. Одним із найяскравіших прикладів було встановлення магдебурзького права в низці міст на справжніх етнічних українських землях.

Це те, що об'єднало громаду міста, створивши унікальний феномен міського життя зі спільного життєвого простору. М. Поживанов зазначає: «...демократичні принципи самоврядування були викладені в привілеях Магдебурзького права, яке в XI – XVIII ст. простягалось далеко на схід від своєї історичної батьківщини. Незважаючи на своє іноземне походження, його асимілювали громадяни значної кількості українських міст, охоплюючи навіть міста лівобережної України» [14]. Низка вчених вказує на особливості Магдебурзького права та реалій, які воно створило в українських містах [47].

Органічність життєвих засад магдебурзького права для українців пояснюється, зокрема, специфікою їх ментальності. Так, видатний український філософ С. Кримський писав про українців: «Хоч перші кроки у формуванні української ментальності були позначені впливом Візантії, основний принцип візантизму — панування загального над окремим — в Україні не прийнято. В авангарді української історії завжди були вільні духом військові люди; ніхто з них не хотів бути глядачем світової драми, усі хотіли бути лише її акторами. Цей елемент вільної самодіяльності особистості, без якого неможливо було вижити в умовах прикордонної цивілізації (яка протистояла варварству степових набігів), виплекав і республіку козаків, і свободу бурсаків, і характер мандрівних дюків і приватна ініціатива громадян у містах, які отримали магдебурзьке право, і незалежний статус жінки як партнера в сім'ї, дружини» [48].

Ініціатива вільної особистості, її відповідальність перед громадою міста за її безпеку та відповідність життя громади міста певному стилю місцевої автономії сприяли народженню громадянина. Варто погодитися з тими дослідниками української історії, які стверджують, що саме магдебурзьке право в умовах повзучої феодальної автономії створило острівці громадянського суспільства і свободи. Руйнація демократичних складових життя української громади під час її колоніального стану у складі російської імперії призводить також до руйнації громадянської солідарності, активності та відповідальності громади міста і села за власну долю та суспільне благо, змінюються навіть ментальні особливості українців. Колоніалізм не проходить

безслідно для жодної нації: від втрати власної історії до фізичної втрати генетичної спадщини. З цього моменту прагнення до свободи та незалежності також трансформується в бажання управляти своїм життям і своїм майбутнім у повній автономії. У реальному житті таке право обирається, якщо громадяни здатні до консолідованих і відповідальних дій, спрямованих на захист власної нації, тобто здатні створити повноцінне громадянське суспільство як основу національної політики [48].

Аналізуючи феномен громадянського суспільства, слід мати на увазі його надзвичайну складність і багатоаспектність. Найзагальніше уявлення про сутність громадянського суспільства зводиться до того, що це простір самодіяльності вільних громадян і незалежних від держави та корпорацій громадських організацій, які добровільно беруть на себе відповідальність за цю частину забезпечення життєдіяльності суспільства, з якою держава та компанії не справляються.

Громадянське суспільство відіграє особливу роль у постколоніальних спільнотах перехідного періоду, як-от українська спільнота сьогодні. Як показали події Революції Гідності, а потім і війни на сході України, саме громадянська активність населення, здатність до ефективних і консолідованих дій створили умови для того, щоб Україна як окрема держава витримала найнебезпечнішу моменту протистояння з неоімперією Кремля. Не можна не погодитися з думкою пана Рябчука про те, що «Україна має йти на модернізацію в умовах війни, тобто воювати на два фронти, зовнішній і внутрішній. Це значно ускладнює весь процес, але водночас дає найбільшу активність, свідомої та відповідальної частини населення додатковий стимул до мобілізації та цілеспрямованих дій» [49].

Як зазначає О. Мостяєв, філософською основою та світоглядом сучасного громадянського суспільства є примат особистості над державою. «Основними цінностями громадянського суспільства є безпека, особистість, свобода, власність...» [50]. У розвиненому громадянському суспільстві «...регулярно відтворюється дієвий механізм саморегуляції та саморозвитку,

функціонує дієва сфера неавторитарних відносин вільних особистостей, які розглядаються як єдине легітимне джерело влади» [50]. Побудова ефективного та стабільного громадянського суспільства в сучасній Україні є необхідною умовою формування політичної нації, що, у свою чергу, потребує методологічного та теоретичного аналізу як реалій сьогодення, так і історичного досвіду [50]. І таким чином вивчення, зокрема, процесів, стимульованих українськими постколоніальними революціями, є необхідною складовою аналітичних досліджень.

Громадянське суспільство засноване на врахуванні індивідуальної ініціативи, яка сама по собі неможлива без поваги до особистості. Розмірковуючи про специфіку українського життя, С. Кримський зазначав: «Щодо України, то деякі елементи свідомості цінності особистості були присутні вже в Ярославовій Правді, яка встановлювала штраф за образу жінки і не застосовувала смертної кари. чи тілесні покарання в юридичному розумінні. Конституція П. Орлика, демократичний федералізм кирило-мефодіївців («Книги буття українського народу»), теза М. Гулака «Право XVII-XVII ст.» йшли. у напрямі розвитку ідей представницької влади, етапу муніципальної автономії та виборного призначення на релігійні посади» [47].

Громадянське суспільство стає каталізатором реальних змін у певній країні, оскільки акумулює найбільш активну та ефективну частину суспільства. «Громадянська єдність, так би мовити практичний синтез людських прагнень, призвела до справжньої революції – падіння попереднього урядового режиму та суттєвої зміни середовища тих, кого ми називаємо можновладцями», – каже Є. Бистрицький. аналіз подій Української Революції Гідності. – У цьому сенсі це революція, в якій громадянське суспільство було і залишається головним рушієм змін» [51].

Розвинуте громадянське суспільство також є реальною «запорукою» трансформації демократичних суспільств в авторитарні чи тоталітарні суспільства під впливом змін владних команд і керманічів, оскільки в сучасному світі саме громадянське суспільство здатне ефективно

контролювати владу. А загроза диктатури, як показала історія, особливо в 20 столітті, залишається постійною можливістю. Як афорично висловився філософ С. Кримський щодо постійної небезпеки перевтілення тиранії, «...бо гніт Командора не належить минулому». Ще дуже свіжий спогад про «командирське рукостискання». Особливо для пострадянських спільнот. «У 20 столітті це пережило багато народів і націй, які опинилися в обіймах тоталітаризму. Як вирватися з цих обіймів? Це вже універсальна тема нашого часу. Україна вирішує її на шляхах розвитку національної незалежності, розвитку громадянського суспільства. Захист самозайнятості та невід'ємних прав людини, проголошених Конституцією України. Можна сподіватися, що на цьому шляху вона утвердиться як член світової спільноти» [14]. Відомий соціолог і філософ Ральф Дарендорф, аналізуючи процеси розвитку громадянського суспільства, зазначав, що «потрібно шість місяців, щоб організувати вибори, десять років, щоб створити ринкову економіку, але ціле покоління, щоб створити громадянське суспільство. Інакше без громадянського суспільства нема демократії» [17] Це нове покоління вже в Україні.

Реалії існування сучасної України засвідчили, що найдієвішим консолідуючим чинником сучасного українського суспільства є функціонування громадянського суспільства та його інституцій, які базуються передусім на спільних життєвих цінностях: самозбереженні українців як політичної нації, збереженні незалежна українська держава, свобода особистості, європейське право вибору та демократія.

Підсумовуючи, зазначимо, що формування громадянського суспільства є досить складним процесом. Підготовлене громадянське суспільство існує лише в країні з високорозвиненою ринковою економікою. В Україні варто реалізувати концепцію взаємовідносин особистості, суспільства та держави, яка зможе змінити менталітет людей сьогодні, сформувати свідому особистість з високим рівнем політичної, правової та економічної культури.

Помаранчева революція та Революція Гідності мали значний вплив на свідомість людей. Все більше людей хочуть брати участь у будівництві нової європейської держави. Молодь активно залучається до громадських організацій. Урядові структури стають більш прозорими для громадян. Збільшується кількість добровільних об'єднань, які відіграють ключову роль у розвитку громадянського суспільства.

Реалії існування сучасної України засвідчили, що найдієвішим консолідуючим чинником сучасного українського суспільства є функціонування громадянського суспільства та його інституцій, які базуються передусім на спільних життєвих цінностях: самозбереженні українців як політичної нації, збереженні незалежної української держави, свободі особистості, вільних виборах та демократії.

РОЗДІЛ II.
ВОЛОНТЕРСТВО ЯК ІНСТИТУТ ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ (НА ПРИКЛАДІ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ)

2.1. Роль інститутів громадянського суспільства у забезпеченні соціально-гуманітарної допомоги постраждалим від війни

Порядок денний сталого розвитку на період до 2030 року чітко визнає волонтерські групи зацікавленими сторонами в досягненні 17 цілей сталого розвитку [52]. На думку міжнародних експертів, роль волонтерства як засобу сталого розвитку полягає в наступному:

— волонтерство зміцнює громадянську активність, захищає соціальну інтеграцію, поглиблює солідарність і посилює відповідальність за результати розвитку;

— волонтерство є потужним інструментом залучення більшої кількості людей;

— волонтерство дозволяє окремим особам і громадам брати участь у власному розвитку. Завдяки волонтерській діяльності громадяни розвивають стійкість, покращують свою базу знань і набувають почуття відповідальності перед власною громадою. Соціальна згуртованість і довіра зміцнюються завдяки індивідуальним і колективним добровільним діям, які призводять до довготривалих результатів;

— волонтери можуть надавати технічну підтримку та нарощувати потенціал у всіх тематичних сферах і завданнях. Вони надають основні послуги, сприяють передачі навичок і сприяють обміну передовим досвідом;

— волонтерські організації можуть виступати фасилітаторами залучення, поєднуючи урядові стратегії та ініціативи з додатковими, але важливими добровільними діями громади;

— волонтери сприяють змінам менталітету, підвищуючи обізнаність або виступаючи за ці зміни та надихаючи інших;

— волонтери можуть допомогти оцінити прогрес у реалізації Цілей сталого розвитку, збираючи дані, надаючи експертні знання та підтримуючи форми планування та моніторингу за участю [52].

Діяльність громадських організацій в Україні спрямована на вирішення складних проблем окремих громадян, підтримання в належному стані навколишнього природного середовища, збереження національних традицій та зміну ціннісних орієнтацій населення. Усе вищезазначене є вагомим внеском у забезпечення сталого розвитку суспільства.

На сприяння формуванню громадянського суспільства та популяризацію ідей волонтерства спрямована також діяльність Всеукраїнської громадської організації «Поруч» (<http://poruch.com.ua/>), заснованої у 2011 році з метою реалізації благодійних проєктів. Основною метою організації є задоволення та захист законних соціальних, економічних, творчих, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів її членів та інших громадян, сприяння становленню громадянського суспільства та самоорганізації громадян населення шляхом усвідомлення громадськістю необхідності створення ефективної системи національних і громадянських інституцій.

Згодом почали виникати професійно-орієнтовані волонтерські організації, як-от, наприклад, волонтерський рух Системи безоплатної правової допомоги (БПД) (<https://legalaid.gov.ua/pro-systemu-bpd/>). Проєкт «Волонтер БПД» стартував у лютому 2021 року. Станом на липень 2022 року з системою БПД співпрацюють 356 волонтерів, з якими укладено договори про провадження волонтерської діяльності та видано сертифікати волонтера. До волонтерської спільноти БПД долучаються представники різних професій – юристи, соціальні працівники, а також студенти та громадські активісти.

З початку війни діяльність волонтерів БПД в основному була спрямована на вирішення проблем вимушених переселенців та учасників бойових дій,

надання правової допомоги населенню, яке постраждало від військових злочинів.

Сьогодні в Україні набули широкого розвитку різні види волонтерства:

— індивідуальне волонтерство, яке може здійснюватися як спільно з організацією, так і незалежно від неї;

— колективне волонтерство — групова волонтерська діяльність;

— масове волонтерство — залучення волонтерів для реагування на кризові ситуації, а також проекти із залученням великої кількості людей як волонтерів;

— довгострокове волонтерство — волонтерські проекти, які тривають більше року і більше (наприклад, волонтерство вихователя в організації «ПЛАСТ»);

— безоплатна допомога (*de pro bono publico* — «для суспільного блага»)

— безоплатне надання професійної волонтерської допомоги неурядовим організаціям або волонтерським групам;

— соціальне волонтерство — надання волонтерської допомоги незахищеним верствам населення;

— освітнє волонтерство — надання волонтерської допомоги з метою просвіти та вдосконалення знань і навичок певної групи;

— військове волонтерство — волонтерство для підтримки армії;

— медичне волонтерство — волонтерська допомога в лікарнях, домедична допомога на масових заходах тощо. Важливим питанням волонтерства є пошук можливостей для волонтерства [53].

Дослідники відзначають ключові сучасні особливості волонтерства в Україні [53]:

— високий рівень ініціативи та самостійності діяльності громадських структур;

— формування волонтерських структур як організацій громадянського суспільства, які професійно реагують на певні потреби;

— прихід великої кількості волонтерів не зі структур громадянського суспільства, а з різних сфер професійної діяльності, зокрема інформаційних технологій, підприємництва тощо; ;

— певний «вимушений характер» добровільних ініціатив — наслідок недостатньої ефективності державних інституцій або обмеженості державних ресурсів.

Збільшення кількості волонтерських організацій в Україні, розширення переліку волонтерських послуг та наявність ряду проблем у волонтерській діяльності зумовлюють необхідність удосконалення державної політики щодо підтримки та розвитку волонтерської діяльності.

Визначаючи державну політику як «організовану та цілеспрямовану діяльність/бездіяльність державних інституцій, що здійснюється ними прямо чи опосередковано щодо певної проблеми або комплексу проблем, що впливають на життя суспільства» [54], цілком природно аналізувати проблеми волонтерства в Україні.

Понад 125 тисяч українських сімей втратили домівку через російську агресію. Проєкт NEST (<https://nestprytulafoundation.org/uk/>) допомагає родинам на звільнених територіях, чиї приватні будинки були повністю зруйновані під час російської окупації, отримати модульний будинок, який можна використовувати більше 10 років на своїй землі. Проєкт розпочався з Макарівської громади Київської області, де без даху над головою залишилися 585 сімей, а після задоволення потреб громади поширяться на інші території.

NEST створено, щоб допомогти відновити гідне життя на деокупованих територіях: мінімізувати вимушену еміграцію, підтримати місцеву економіку, відновити соціальні стосунки в громаді. Українці хочуть бути вдома, у своєму родинному гніздечку: возз'єднувати сім'ю, працювати, відбудовувати громади, доглядати та садити городи.

Сотні таких сімей хочуть повернутися додому, але не мають куди. Такі волонтерські проєкти об'єднують українські сім'ї, які вимушено роз'єднані у пошуках тимчасового притулку по всьому світу. Їх повертають до родинного

гнізда, до громади, до своєї справи. Це підтримує місцеву економіку та зменшує ризик масової еміграції сімей з регіону.

Під час війни волонтерські організації також беруть курс на забезпечення лікарень першокласним обладнанням. Найгострішою проблемою медичних закладів на деокупованих територіях є не лише повна або часткова відсутність медичного обладнання (через його знищення та вивезення російськими військами), а й відсутність меблів, сантехніки та автотранспорту. Більшість лікарень зруйновані та потребують комплексної реставрації. Проблема посилюється відсутністю електроенергії, води та опалення. Місцеве населення не має доступу до базової медичної допомоги/ Зважаючи на те, що життя в окупації надзвичайно складне: відсутність елементарних медикаментів та засобів гігієни, високі ціни на продукти харчування, відсутність води та світла, постійна загроза життю окупантів. Після успішного контрнаступу ЗСУ на Харківщині, Донеччині та Херсонщині жителям цих районів певний час знадобиться допомога волонтерів для забезпечення їх найнеобхіднішим: продуктами харчування, засобами гігієни, теплим одягом та ліки [55].

Волонтерські організації мають на меті надати негайну гуманітарну допомогу на звільнених територіях і допомогти людям задовольнити їхні фізичні потреби, щоб вони могли залишитися в громаді, відчути підтримку країни та повернутися до нормального життя. Оскільки інфраструктура та робочі місця поступово відновлюються, українські магазини та аптеки відкривають свої двері та повертаються послуги. Фахівці волонтерських організацій перебувають у постійному контакті з керівниками громад та державними адміністраціями звільнених та прифронтових територій, щоб зрозуміти нагальні потреби та організувати доставку допомоги. Завдяки своїм представникам у Миколаєві, партнерам у Житомирі, Кривому Розі та Чернігові, а також складам у Дніпрі, Києві та Львові вони забезпечують ефективну та функціональну логістику гуманітарної допомоги на півдні та сході України. Також думають допомогти тваринам і домашнім тваринам

мешканців деокупованих і прифронтових територій, забезпечити їх продуктами харчування, ліками та засобами гігієни [55].

З моменту повномасштабного вторгнення росії інфраструктурі України вже було завдано збитків на значну суму. Реконструкція будівель, мостів, енергетичних об'єктів, доріг та інших інфраструктурних об'єктів вимагає часу та гарантій безпеки. Водночас волонтерські організації допомагають державному управлінню, комунальним службам та ДСНС долати наслідки російського тероризму. Відновлення інфраструктури є головним елементом забезпечення гуманітарних потреб населення деокупованих територій. Це включає доступ до електроенергії, водопостачання, охорони здоров'я, освіти та інших основних послуг, необхідних громадянам для гідного життя [55].

Втрата інфраструктурних об'єктів охорони здоров'я (приміщень, обладнання) спричиняє неможливість надання місцевому населенню якісної медичної допомоги як загальної так і вузьконаправленої. Лише за місяць партнерства БО Фонду Сергія Притули з україно-ізраїльською місією медичних волонтерів FRIDA Ukraine було надано Фондом медикам місії два апарати ультразвукової діагностики та електрокардіограф загальною вартістю 1 859 561 грн, а також лікарські засоби на суму 1 110 445 грн. 13-14 травня у Херсонській області місія FRIDA Ukraine здійснила 751 прийом пацієнтів, надала необхідні ліки, зробила 57 досліджень УЗД та 50 ЕКГ. 27-28 травня у Запорізькій області спеціалісти місії провели 1281 консультацію, під час яких було здійснено 156 досліджень УЗД та 70 ЕКГ. В рамках рятувальної операції на Херсонщині з 7 по 11 червня медики-волонтери прийняли 243 особи та евакуювали 20 маломобільних постраждалих з місць затоплення до лікарень Херсону. Лікарі проводили УЗД та ЕКГ огляди та надали лікарські засоби усім пацієнтам та волонтерам, які їх потребували. 10 та 11 червня у місті Херсон та селі Чорнобаївка команда лікарів з понад 30-ти спеціалістів здійснила повноцінні амбулаторні прийоми. Зокрема, було проведено 82 УЗД та 45 ЕКГ діагностик. Поставлена ціль придбати обладнання для 10 мобільних бригад та двох мобільних стоматологічних кабінетів, які дозволять спеціалістам FRIDA

UKRAINE лікувати людей одночасно в усіх деокупованих та прифронтових регіонах [55].

Благодійний фонд «Корпорація монстрів» (<https://monstrov.org/>) офіційно зареєстрований у 2017 році, хоча розпочався ще у 2014 році, коли активно допомагав переселенцям на Донбасі. Основні напрямки діяльності організації:

- забезпечення потреб армії (закупівля дронів, автомобілів, генераторів, аптечок, біноклів, бронезилетів і шоломів, одягу тощо);
- задовольняти потреби лікарень;
- допомога випускникам дитячого будинку.
- гуманітарна допомога людям, які опинилися у складній життєвій ситуації.

Щоб вирішити проблему відсутності ефективної комунікації між волонтерами та суспільством, необхідно за допомогою засобів масової інформації привернути увагу до гострих тем у суспільстві, виявити незадоволені потреби та показати можливості ресурсів волонтерів для їх задоволення.

Мотивацію волонтерів знижує така проблема, як відсутність контролю в країні за подальшою долею товарів, які передають волонтери. У деяких випадках наслідком є нецільове використання отриманої допомоги, її привласнення та торгівля нею. Не завжди можна оцінити реальні потреби людини (сім'ї, військової частини) щодо допомоги. Результат – зростання споживацтва та відсутність допомоги для тих, хто її справді потребує [29].

Під час війни гостро постає проблема безпеки волонтерів, особливо тих, хто самостійно надає допомогу підрозділам на передовій. Волонтери гинуть, допомагаючи евакуювати людей, доставляючи їжу та надаючи інші види допомоги людям, які її потребують. Традиційною проблемою (і не лише волонтерства) є опір держслужбовців та консерватизм державних структур, які хочуть жити по-старому, не сприймають змін, пов'язаних із реформами.

2.2. Волонтерські організації та їх допомога Силам Оборони України у боротьбі з агресором

Ще однією проблемою, яка обмежує ефективність волонтерської діяльності, є відсутність координації між волонтерами. Це зумовлено відсутністю ефективних механізмів і центрів координації. Деякі заходи щодо вирішення цієї проблеми вже вжиті, вони стосуються волонтерства під час війни. Так, у березні 2022 року Міністерство оборони України та YouControl створили онлайн-платформу «Люди за Україну» (people4ua.com) для оперативної допомоги Збройним силам. Метою проєкту є об'єднання та координація дій усіх волонтерів, які працюють на забезпечення потреб Збройних Сил України та ТРО. Платформа дозволяє в режимі реального часу відслідковувати можливості волонтерів задовольняти потреби армії, автоматично розподіляти допомогу по всій Україні туди, де вона найбільше потрібна, і координувати логістику для якнайшвидшої доставки товарів і послуг.

Алгоритм роботи онлайн-платформи такий:

- добровільна реєстрація на платформі people4ua.com;
- перевірка через BankID для запобігання ризику шахрайства;
- волонтер заповнює коротку анкету (яку допомогу він готовий надати, скільки, в якому населеному пункті, в які терміни може задовольнити потребу);
- закриття гострої потреби в координаторах Міністерства оборони України.

Таким чином, завдяки цій платформі досягається об'єднання потенціалу волонтерів, оптимальна логістика допомоги волонтерів та уникнення хаотичних закупівель, а також забезпечується можливість запобігання шахрайству та фальсифікаціям.

Метою державної політики у сфері волонтерства є створення економічних, соціальних і правових умов і гарантій, необхідних для ефективної волонтерської діяльності.

На основі аналізу факторів, що впливають на розвиток волонтерської діяльності, визначено завдання державної політики підтримки волонтерської діяльності. Їх сукупність необхідно класифікувати за двома ознаками:

- 1) ті, що стимулюють розвиток волонтерського руху та
- 2) ті, що перешкоджають або гальмують розвиток волонтерського руху [53].

Збройне вторгнення росії в Україну викликало хвилю патріотизму серед українського населення, внаслідок чого зросла кількість добровольців. Тисячі людей об'єдналися навколо спільної мети: допомогти армії перемогти ворога, врятувати якомога більше життів.

З 24 лютого 2022 року пройшла чергова хвиля волонтерських заходів. У перші дні війни були створені штаби допомоги, фонди та платформи для збору коштів на допомогу армії та всім постраждалим, активізувалася робота волонтерських організацій та окремих волонтерів. Основними формами волонтерської діяльності окремих волонтерів стали:

- плетіння маскувальних сіток;
- пошук рідкісної техніки для армії;
- збирати продукти харчування та передавати їх військовим;
- приготування їжі для військових;
- збір коштів на потреби армії;
- участь в евакуації населення;
- збір медикаментів для перших черг та лікарень;
- збір теплого одягу та речей першої необхідності для переселенців;
- постачання кормів для заповідників та зоопарків [53].

Найбільша кількість волонтерів на початку війни працювала в гуманітарних штабах та надавала допомогу збройним силам, про що свідчать результати опитування, проведеного міжнародним молодіжним проектом UNICEF U-Report у грудні 2022 року (рис. 2.1).

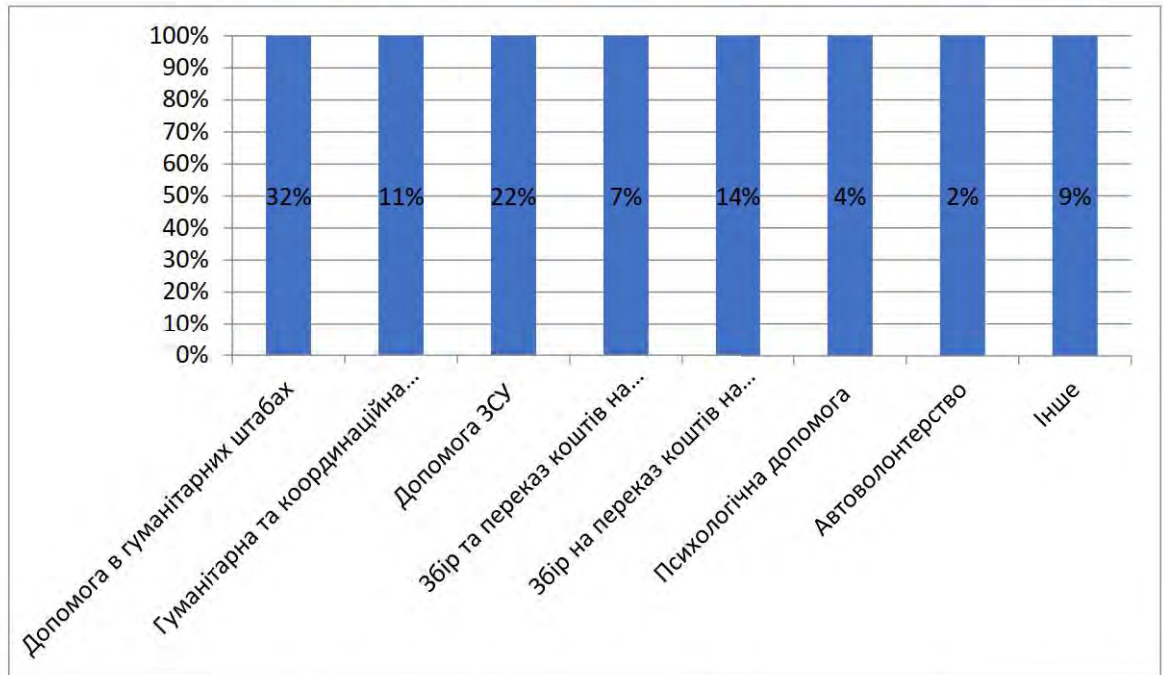

Рис. 2.1. Розподіл відповідей на запитання «До якої сфери волонтерства Ви долучились після початку війни?», % Джерело: [56].

Вражає робота волонтерів у західних областях України щодо евакуації населення. На львівський вокзал на третій день війни з'явилися добровольці. Місцеві підприємці ініціативи, представники облдержадміністрації та небайдужі громадяни почали співпрацювати для усунення хаосу.

Понад мільйон українців залишили головний вокзал України за 14 днів. Протягом цього періоду волонтери безкоштовно надавали такі послуги:

- гуманітарна допомога населенню: продукти харчування, засоби гігієни, одяг, матраци, побутова техніка тощо. ;
- психологічний супровід: навчання та супровід на рівні, що відповідає психологічному стану населення;
- надання медичної допомоги;
- створення дитячої зони;
- допомагає орієнтуватися в розкладі поїздів [22].

Надходження гуманітарної допомоги з-за кордону вимагало побудови ефективної логістичної системи. Тоді волонтери, які опікувалися доставкою товару, зіткнулися з низкою проблем, однією з яких був дефіцит необхідних

товарів у Європі, складність пошуку товару на складі за прийнятною ціною. Складнощі виникли і з наявністю водіїв: через введення воєнного стану заборонено виїзд за кордон чоловікам віком від 18 до 60 років. Цю проблему вирішували літні волонтери та волонтери.

Унікальною є діяльність громадської організації «Львівська волонтерська кухня» (<https://www.facebook.com/groups/186026208839929/>), яка діє з 2014 року. Організація має повний цикл виробництва сухих продуктів для української армії: сухі супи, борщі, голубці. Щомісяця з кухні волонтерів відправляють на фронт 17 тисяч посилок із сухим кормом, а за місяць переробляють 40 тисяч тонн овочів. Продукти, з яких готують страви, привозять львів'яни, селяни та гості.

Українська волонтерська служба розробила інструкцію «8 способів допомоги Україні в тилу», в якій відображено основні види волонтерської роботи під час війни:

- матеріальна допомога українській армії;
- робота в штабі гуманітарної допомоги — координація процесів отримання допомоги, сортування медикаментів, одягу та інших товарів;
- допомога в евакуації населення — сортування продуктів і одягу, приготування їжі; для осіб з медичною освітою - чергування та надання медичної допомоги;
- допомога у спорядженні та одяганні захисників — плетіння маскувальних сіток, пошиття теплого одягу тощо;
- волонтерство — доставка необхідних речей, продуктів чи амуніції; транспортування переселенців з місцевих станцій до організованого ночівлі;
- онлайн-волонтерство та українська ІТ-армія — блокування ворожих сайтів та поширення правдивої інформації;
- участь у територіальній обороні міста;
- допомога за кордоном — послуги з пошуку житла, роботи, оформлення документів [57].

Сьогодні в Україні є велика кількість волонтерських організацій, які з 2014 року допомагають українській армії, Національній гвардії та іншим формуванням (особливо волонтерським).

Фонд допомоги армії «Повернись живим» (<https://savelife.in.ua/>) активно працює з 2014 року. Фонд закуповує обладнання, яке допомагає рятувати життя військовослужбовців, зокрема тепловізійну оптику, квадрокоптери, автомобілі, системи захисту та розвідки. «Повернись живим» – перша благодійна організація в Україні, яка отримала ліцензію на закупівлю та імпорт товарів військового та подвійного призначення.

Фонд розробляє аналітичні матеріали, які стають основою для майбутніх державних рішень в оборонній сфері, реалізує проекти підтримки ветеранського підприємництва та спортивної реабілітації. Інструктори Фонду навчають саперів, операторів безпілотних літальних апаратів (БПЛА), стрільців та снайперів, навчають надавати першу медичну допомогу. З 2014 року Фонд зібрав на потреби Збройних сил понад 4,5 млрд. грн. і підготував понад 10 тис. висококваліфікованих військових спеціалістів.

Благодійний фонд Сергія Притули (<https://prytulafoundation.org/>) забезпечує українських військових засобами зв'язку, оптичними приладами, дронами та БПЛА, засобами транспорту та тактичної медицини. У серпні 2022 року фонд купив супутник у компанії ICEYE за 600 млн. грн для української розвідки. Частина зібраних коштів фонд спрямовує до Прифронтового гуманітарного штабу, який допомагає мирним жителям окупованих і прифронтових міст і сіл. Координацію фінансової та гуманітарної допомоги забезпечує налагоджена логістична система з п'яти центрів в Україні та Польщі.

Фондом найчастіше закуповуються засоби зв'язку для підрозділів: портативні цифрові радіостанції Motorola DP4XXX та R-серії, автомагнітоли, транспондери. Функціональний, безпечний зв'язок формувань є основною вимогою безпечної експлуатації винищувачів, тому засоби зв'язку є одним із головних пріоритетів військового керівництва бази.

Портативна цифрова рація — незамінний інструмент для побудови внутрішньопідрозділового та міжпідрозділового зв'язку, який використовується абсолютно у всіх родах військ. Якщо радіус дії радіостанцій недостатній, зв'язок встановлюється через ретранслятори або систему розширюють автомобільними радіостанціями. Вимоги до насиченості підрозділів радіостанціями залежать від бойових завдань, які вони виконують. Фонд продовжує контракувати дрони і значно збільшує закупівлю комплектуючих до них, адже ворог безперестанку намагається їх знищити. Залежно від позицій та завдань підрозділу, може знадобитись дрон з тепловізійною камерою, більшою дальністю польоту чи кратністю камери для ефективнішої та безпечнішої аеророзвідки. Фонд розглядає всі заявки та закриває їх у порядку черговості та важливості, що дозволяє сприяти ефективному виконанню першочергових завдань.

Фонд Сергія Притули продовжує щодня доставляти на передову по 2-3 машини. Однак транспорт регулярно потрапляє під обстріл ворога і через складні умови нерідко ламається. Пікапи та позашляховики, транспортери, машини швидкої допомоги, коляски, трактори, вантажівки - вони користуються великим попитом і постійно. Щоб розвідка, артилерія, піхота, танкісти, морська піхота, медики, десантники та ССО могли ефективно діяти, Фонд постійно замовляє оптику для наших солдатів, щоб удень і вночі, з укриття та на полі бою за будь-яких погодних умов бачити ворога здалеку. Великі птахи швидко розвідують ворожі позиції з великих відстаней, швидко налаштовують нашу артилерію, а іноді відразу вражають зловмисників.

Лелеки, Фурії, Валькірії, Шарки, PD-2, RAM II UAV, EOS с VTOL, Poseidon, Vector, Spectator M1, FlyEye - це ряд БПЛА, які вже поставили військовим або очікують на поставку. Кожна з них має своє унікальне застосування та надздібності. Фонд продовжує контракувати та очікувати різні типи БПЛА, адже кожна пташка — це стратегічне підсилення нашого війська.

Щодня відділ тактичної медицини фонду передає на передову індивідуальні аптечки та комплектуючі до них, ліки та медичне обладнання для парамедиків, а інструктори проводять для підрозділів комплексні тренінги з тактичної медицини. Команда інструкторів фонду виїжджає до військових та проводить теоретичне навчання відповідно до протоколу ТССС АС (алгоритм MARCH) та практичне відпрацювання в умовах наближених до бойових.

До 24% смертей на полі бою можна запобігти завдяки відточеним навичкам ТССС: надання допомоги пораненим в умовах бою. Військові мають вміти комбінувати і тактичну, і медичну задачі — це друга найцінніша навичка, яка поступається важливістю лише навчанню використання їхньої індивідуальної зброї. Під час відпрацювання військовим моделюють сценарій бою з пораненнями побратимів (накладні муляжі з кровотечею) та створюють зовнішні стресові обставини, в тому числі через використання піротехніки та холостих патронів. Команда закупає комплектуючі для індивідуальних аптечок, медичну допомогу для військових та всі навчальні матеріали, необхідні для проведення тренінгів.

Щоб допомогти військовим використовувати підбиту техніку окупанта, яка підлягає відновленню, фонд співпрацює з підприємствами, які можуть її кваліфіковано відремонтувати та допомогти з пошуком необхідних комплектуючих. Отримавши від механіків підтвердження можливості ремонту трофею, надається допомога перемістити техніку з зони бойових дій до підрядника та покривається вартість ремонту та закупівлі деталей.

Наприкінці серпня, фонд розпочав співпрацю з Військовою школою “Борівітер”. Спільними зусиллями нам вдалося масштабувати напрямки підготовки школи, вдвічі збільшити число курсантів, які випускаються щомісяця, та запустити нові програми. Загалом за 2022-2023 роки школа випустила понад 9 500 курсантів. Також понад 3 500 військовослужбовцям надала психологічну допомогу. Нині в школі працюють 80+ інструкторів, які щомісяця навчають понад 1 000 військовослужбовців за вісьмома напрямками підготовки.

Співпраця фонду та Військової школи “Борівітер” означає, що техніка, яку ми закупаємо, використовуватиметься ще професійніше та ефективніше, тож і результати ведення бойових дій — успішніші.

«Армія SOS» (<https://armysos.com.ua/uk/>) – благодійний фонд, створений у 2014 році. Організація розпочала свою роботу з допомоги окремим батальйонам на початку російського вторгнення. Основні напрямки діяльності фонду:

— виробництво безпілотних літальних апаратів та розвідка з їх використанням. «Армія SOS» має 4 льотні групи та постійно чергує на фронті;

— придбання та програмування планшетів для артилеристів. На полицях встановлено карти місцевості та програми, розроблені волонтерами, які здійснюють артилерійські розрахунки та сприяють зв’язку. Зокрема, розроблено фірмове програмне забезпечення «Кропива» (додаток для артилерійських планшетів, що прискорює роботу дронів за допомогою смарт-карт);

— інше технічне та матеріальне забезпечення військових: засоби захисту, зв’язку та розвідки, обмундирування та взуття, продукти, медикаменти, намети, генератори, автотранспорт тощо.;

— підтримка волонтерської групи «Діти Героїв України», яка підтримує родини військових.

Благодійний фонд «Крила Фенікса» (<http://wings-phoenix.org.ua/>) допомагає оснащувати українську армію засобами нелетального індивідуального захисту (жилети, шоломи), лікувати поранених бійців, ремонтувати будівлі військових частин та закуповувати індивідуальні аптечки. У травні 2014 року спільно з громадською організацією «Українська асоціація фахівців з подолання наслідків травматичної події» фонд запустив проєкт з психологічної підтримки та навчання військовослужбовців. Команда професійних психологів постійно здійснює психологічний супровід та навчання у військових частинах, навчальних центрах, військових вищих

навчальних закладах, на об'єднаних військових полігонах та безпосередньо в зоні бойових дій.

Підтримай Армію України (<https://www.facebook.com/groups/fondeam/>) – це волонтерська організація, яка об'єднала понад 12 000 учасників не лише з України, а й з усього світу. Створено з метою залучення свідомих громадян та представників бізнесу для організації оперативного оснащення та технічного забезпечення Збройних Сил України та правоохоронних органів;

Фонд «Разом за Україну» (<https://www.razomforukraine.org/ua/homeua/>) розпочав свою роботу ще з часів Революції Гідності, а його засновниками були добровільні українці зі США. Після 24 лютого фонд перекваліфікували на підтримку громадських проєктів допомоги військовим і цивільним. Завдяки фонду в Україну надходить фінансова, волонтерська та донорська допомога з різних куточків нашої планети.

Кошти спрямовані на закупівлю технічного обладнання для армії та гуманітарну допомогу. Також фонд займається евакуацією вразливих верств населення та надає гранти іншим організаціям.

Фонд KSE (<https://foundation.kse.ua/>) був створений у 2007 році. З початку війни фонд надавав допомогу громадянам України та підтримував армію. Фонд закуповує для українських військових бронжилети, шоломи, пікапи, дрони, засоби зв'язку, аптечки та джгути. У березні 2022 року фонд запусив проєкт із надання харчової допомоги громадянам по всій країні. Ця ініціатива реалізується Фондом KSE у співпраці з Міністерством соціальної політики України та FozzyGroup на основі тристоронньої угоди:

— Фонд KSE організовує та налагоджує процес отримання гуманітарної допомоги від іноземних партнерів, після чого вона безкоштовно доставляється бенефіціарам;

— FozzyGroup власним коштом транспортує гуманітарні вантажі та організовує пункти видачі безкоштовної допомоги в магазинах мережі;

— Координацію діяльності з надання допомоги, інформування населення та формування списків осіб, які потребують гуманітарної допомоги, здійснює Міністерство соціальної політики України.

У рамках цього партнерства вже надано 1000 тонн гуманітарної допомоги понад 300 тисячам громадян по всій Україні.

Фонд KSE також збирає кошти на відновлення зруйнованої інфраструктури України. Таким чином спільно з МОЗ України, Укргазбанком та Київською ОВА було зібрано понад 4,5 млн. грн. на реконструкцію амбулаторії в с.Макарів Київської обл.

Коротко про інші волонтерські організації, які допомагають фронту, біженцям та населенню, яке постраждало від війни. в тому числі:

— Всеукраїнське об'єднання «Патріот» — матеріальне та соціальне забезпечення армії. На зібрані кошти волонтери купують каски, форму, зброю, амуніцію для бійців фронту;

— Допомога ДемАльянсу — соціальна, психологічна, інформаційна та правова допомога сім'ям воїнів. Навчання психологічної самопомоги. Є клуб спілкування для членів сімей військовослужбовців;

— Фонд Діани Макарової (Національний фонд оперативної допомоги);

— ініціативна група активістів для допомоги армії та Національній гвардії України, пораненим та біженцям, а також родинам військових;

— Всеукраїнський фонд «Територія добра» заснований у 2015 році, він допомагає не лише військовим, а й дітям, які проживають на лінії зіткнення;

— UNITED 24 — це пожертвування в один клік з будь-якої точки світу. Кошти призначені на підтримку збройних сил, медичні та гуманітарні потреби цивільного населення, відновлення інфраструктури в регіонах. З такою ініціативою виступив Президент України Володимир Зеленський;

— КОЛО — команда організації складається з лідерів компаній-гігантів українського ринку: Київстар, Readdle, Grammarly, Tumblr, Parimatch, Reface, Vimeo, ЛУН та ін. Здійснює технічне забезпечення Збройних Сил;

— Pack — організація співпрацює з багатьма іншими волонтерськими центрами та координує гуманітарні вантажі для цивільних та військових: медикаменти, обладнання для лікарів, обладнання, тактична медицина для ЗСУ [21].

Наведений (далеко неповний) перелік організацій та сфер їх діяльності свідчить про важливу роль волонтерства в системі забезпечення національної безпеки країни. Тисячі волонтерів зібралися навколо спільної мети: забезпечити стабільність суспільства, врятувати якомога більше життів.

Волонтерська платформа була запущена в березні 2021 року Українською волонтерською службою, Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) та ІТ-компанією SoftServe за підтримки Мінмолодьспорту для об'єднання волонтерських організацій та окремих волонтерів з усієї України [56].

Після початку війни Платформа стала тим інструментом, який допомагає волонтерам швидко реагувати на запити нужденних. Сьогодні Волонтерська платформа об'єднує понад 400 000 користувачів, понад 500 місцевих волонтерських організацій та ініціатив і 1150 волонтерських можливостей. Використання цього ресурсу допомагає швидко встановити зв'язок між волонтерами та отримувачами допомоги. За перші місяці війни кількість користувачів Платформи зросла втричі. За весь період Платформа зібрала близько 50 000 реєстрацій для волонтерства [56].

У перші дні повномасштабної війни команда Української волонтерської служби покращила платформу, щоб волонтери могли обирати категорії допомоги, які їм найбільше потрібні. Допомога переселенцям, пошук ліків та продуктів, волонтерство та допомога у кіберпросторі – це основні сфери, до яких залучається молодь і через них допомагає мирному населенню.

У вересні 2022 року Фондація «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з Центром політичної соціології за підтримки John Fell Oxford University Press Research Fund провели опитування 1000 респондентів щодо їхньої участі у волонтерській діяльності. Згідно з результатами опитування, 57% українців у центрі та на заході країни брали участь у

волонтерській чи благодійній діяльності, а 11% ще планують це робити. Крім того, у віковій групі 18-29 років 80% людей долучилися фінансово або власною працею до волонтерського чи благодійного руху [58].

Чергове дослідження «Благодійність під час війни» у червні-липні 2022 року проводив Zagoriy Foundation спільно з дослідницьким агентством «Соціоінформ». Результати дослідження показали, що у 2022 році 86% українців були благодійниками, що на 19% більше, ніж у 2021 році [59].

Найпопулярнішою формою допомоги залишається грошова допомога (76% благодійників). На другому місці – безоплатна передача продуктів харчування, одягу та засобів гігієни (69%), на третьому – безоплатне надання послуг або роботи (45%). Найчастіше жителі України надсилали кошти на публічний рахунок Збройних Сил України (37%) та банківські картки тим, хто потребує матеріальної підтримки (32%). 27% надали допомогу через волонтерів і 25% через благодійні фонди. Водночас середній розмір благодійного внеску зріс з 1046 грн у 2021 році до 9730 грн у 2022 році [59].

Результати опитування показали, що 66% волонтерів займалися фізичною працею, такою як розвантаження товарів чи плетіння сіток, 39% організовували гуманітарну допомогу, 25% — допомагали армії. 31% долучилися до боротьби на інформаційному фронті та 10% стали кіберволонтерами [59].

Згідно з дослідженням також виявилось, що більшість тих, хто брав участь у волонтерській чи благодійній діяльності, планують це робити в майбутньому (рис. 2.2).

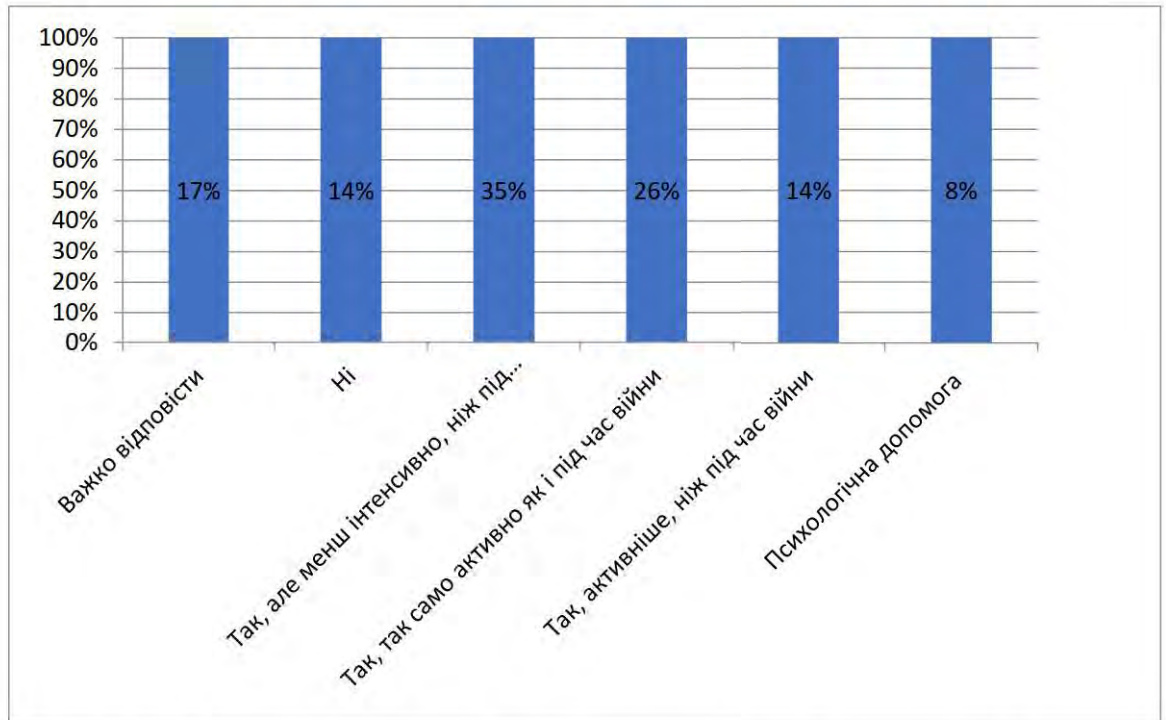

Рис. 2.2 Розподіл відповідей на запитання «Чи плануєте займатися волонтерством після війни?», % опитаних Джерело: [59].

Таким чином, збройна агресія росії в Україні стала фактором активізації волонтерського руху в лютому 2022 року. Сьогодні в країні існує велика кількість волонтерських організацій, які допомагають українській армії у зборі коштів, плетінні маскувальних сіток, пошуку рідкісного спорядження та підготовці до харчування для армії. Останні соціологічні опитування показали, що з початку війни більше половини українців долучилися до волонтерської допомоги нужденним.

Отже, з вищевикладеного робимо такі висновки:

Закон України «Про волонтерську діяльність» неодноразово змінювався. Останні зміни (вересень 2022) [1] передбачають додаткові напрямки волонтерства; створення та адміністрування центральними органами виконавчої влади у партнерстві з неприбутковими організаціями та установами інформаційно-аналітичної платформи для інформування про можливості волонтерства в Україні та за кордоном; основним напрямом державної

підтримки волонтерської діяльності визначено розробку та реалізацію загальнодержавних цільових програм.

Встановлено, що діяльність волонтерських організацій в Україні є вагомим внеском у забезпечення сталого розвитку суспільства. Вона спрямована на вирішення складних проблем окремих громадян, підтримання в належному стані довкілля, збереження національних традицій та зміну ціннісних орієнтацій населення. Як засіб сталого розвитку, волонтерство зміцнює громадську участь, захищає соціальну інтеграцію, поглиблює солідарність і підсилює відповідальність за результати розвитку. Волонтерство дозволяє людям і громадам брати участь у власному розвитку. Завдяки волонтерській діяльності громадяни розвивають стійкість, покращують свою базу знань і набувають почуття відповідальності перед власною громадою. Соціальна згуртованість і довіра зміцнюються завдяки індивідуальному та колективному волонтерству, що призводить до довгострокових результатів. Суттєвими характеристиками сучасного волонтерства в Україні є високий рівень ініціативи волонтерських структур та залучення великої кількості волонтерів із різних сфер професійної діяльності.

Висвітлено чинники стимулювання розвитку волонтерського руху в Україні. До них належать: важливий кредит довіри до добровольчого руху з боку населення країни; збільшення кількості людей, які потребують допомоги: біженців, поранених, людей, які втратили дім та майно; підвищувати рівень патріотизму та свідомості громадян; посилити увагу органів влади до покращення правового забезпечення волонтерської діяльності. Серед факторів, які стримують або гальмують розвиток волонтерського руху, варто назвати: недостатність матеріально-технічної бази громадських об'єднань, недостатню масову освіту на тему волонтерства, незначне поширення цінностей діалогу в громадянському суспільстві, відсутність практик сталого партнерства з місцевою владою та бізнесом. Завданням усіх суб'єктів та складових політики підтримки волонтерської діяльності в Україні має стати усунення зазначених негативних факторів.

Фактором активізації волонтерського руху в лютому 2022 року стала збройна агресія росії в Україні. Сьогодні в країні існує велика кількість волонтерських організацій, які допомагають українській армії шляхом збору коштів, плетіння маскувальних сіток, пошуку рідкісного спорядження та приготування їжі для армія. Численні соціологічні дослідження показали, що більше половини українців з початку війни залучаються до надання волонтерської допомоги нужденним.

РОЗДІЛ III.
ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНА СКЛАДОВА ДІЯЛЬНОСТІ
ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ

3.1 Роль інститутів громадянського суспільства у моніторингу порушень прав людини та фіксації воєнних злочинів країни агресора

Порушення гуманітарного права, особливо в Київській області (у Бучі, Ірпені, Гостомелі, Бородянці, Макарові та інших населених пунктах), а також у Чернігові, Сумах, Харкові, Маріуполі, Херсоні та інших частин України, тимчасова окупація частини території, умисне руйнування інфраструктури, яке російська федерація вчинила і продовжує вчиняти під час широкомасштабного збройного вторгнення в Україну, сколихнула не лише українське суспільство, а й усю світову спільноту.

Російська федерація навмисно вчиняє в Україні злочинні дії, які, згідно з Римським статутом, мають ознаки військових злочинів і злочинів проти людяності – це, серед іншого, вбивства, катування, нелюдське поводження, зґвалтування та інші форми сексуального насильства, позасудові вбивства, викрадення, захоплення заручників, депортація, руйнування об'єктів цивільної інфраструктури, привласнення майна та інші дії щодо цивільного населення тощо [60].

Зараз дані про ці злочини необхідно швидко збирати та належним чином документувати. У майбутньому можливе встановлення справедливості, відновлення справедливості щодо громадян України, які постраждали внаслідок початку військової агресії Російської Федерації проти нашої країни.

Тобто реєстрація подій, що мають ознаки вчинення російською федерацією в Україні військових злочинів та злочинів проти людяності, необхідна для:

- встановити справедливість і невідворотно притягнути до відповідальності керівників російської федерації та всіх винних у цих злочинах;
- забезпечити ефективне правосуддя для запобігання вчиненню нових подібних злочинів;
- встановлення істини, необхідної для подолання наслідків психотравмуючих ситуацій на індивідуальному та національному рівнях в українському суспільстві;
- інформувати міжнародне співтовариство про планування, спрямоване на недопущення дезінформації та приховування фактів про зазначені злочини, вчинені російською федерацією;
- зміцнити правову позицію Української держави у розслідуваннях і судочинствах на національному та міжнародному рівнях;
- використання комплексу важелів і посилення тиску на країну-агресора на міжнародному рівні;
- оцінка завдань для держави та громадян щодо збитків внаслідок широкомасштабної збройної агресії російської федерації проти України [60].

Під час документування подій, що мають ознаки вчинення російською федерацією в Україні військових злочинів і злочинів проти людяності, вимушених дій правоохоронних органів і органів безпеки та діяльності правозахисних організацій (національних, міжнародних), професійних об'єднань юристів, є максимально ефективними фахівці з міжнародного гуманітарного права, незалежні ЗМІ.

У державній системі документування подій, що мають ознаки військових злочинів та злочинів проти людяності, вчинених російською федерацією в Україні, створено низку механізмів, серед яких: Міжурядова платформа збору доказів для захисту та представництва України на Європейський Союз Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) і Міжнародний суд ООН; онлайн-платформа для належного документування військових злочинів, вчинених російською федерацією в Україні, запущена Генеральною

прокуратурою для збору та зберігання відповідної інформації для надання доказів Міжнародному кримінальному суду (МКС) у Гаазі та національним судам, а також до спеціального міжнародного суду (трибуналу) після його створення. Передбачається, що представники правозахисних організацій, експерти у сфері прав людини та всі, хто володіє інформацією про факти злочинів, наведені на порталі, або стали їх жертвами чи свідками, можуть надсилати їх за встановленою формою.

На сьогоднішній день створено низку коаліцій правозахисних організацій з метою збору фактів та доказів щодо ознак злочинних дій, вчинених російською федерацією на території нашої країни, якими є військові злочини та злочини проти людяності. в результаті 16 провідних правозахисних організацій України заснували Коаліцію документування воєнних злочинів «Україна». П'ята ранку/Україна. Коаліція П'яти АМ» (<https://www.5am.in.ua/>), до складу якої увійшли: Центр прав людини ZMINA, Українська Гельсінська спілка з прав людини, Українська правова дорадча група, Регіональний центр прав людини, Медійна ініціатива за права людини, Інститут миру та порозуміння, ГО «Крим-SOS» , Кримська правозахисна група, БФ «Восток-SOS», Центр «Соціальна Дія», Advocacy Advisory Group, НДІ Kharkiv Social, DEJURE Foundation, Truth Hounds та ін.

Крім того, після широкомасштабного збройного вторгнення РФ в Україну, яке відбулося 24 лютого 2022 року, була створена глобальна ініціатива «Розірвати коло безкарності за російські військові злочини» («Трибунал для Путіна»). Його засновниками є Українська Гельсінська спілка з прав людини, Харківська правозахисна група та Центр громадянських свобод. Метою є «притягнення до відповідальності міжнародних злочинів, вчинених у рамках збройної агресії російської федерації проти України». В ініціативі беруть участь 20 організацій. Окрім засновників, Truth Hounds, LaStrada, Міжнародна благодійна організація «Екологія – Право – Людяність», Івано-Франківська обласна організація «Молода освіта», Чугуївська правозахисна група, Північна правозахисна група, Черкаський правозахисний

центр, Херсонський обласний фонд милосердя та здоров'я, Одеська обласна організація ВГО «Комітет виборців України», ГО «МАРТ» м. Чернігів та ін. Завдяки спільним зусиллям кількох десятків громадських організацій понад 1000 злочинів, скоєних російською федерацією в усіх регіонах України, які стали об'єктами атак, уже задокументовані та об'єднані в загальну основу ініціативи. Усі ці справи мають ознаки злочинів, передбачених Римським статутом МКС (геноцид, злочини проти людства, військові злочини) [60].

Проект «Харківський суд. Нюрнберг-2022» (<https://www.nurnberg2022.org/>) також має на меті зафіксувати злочини російської армії проти мирного українського населення. Завданням правозахисного сегменту громадянського суспільства є документування злочинів, правовий захист жертв, підготовка судового переслідування ЄС перед ЄСПЛ, МКС та іншими міжнародними судовими органами, навчання журналістів та волонтерів роботі зі свідками під час збору даних.

Представники організацій громадського суспільства (ОГС) акцентують увагу на чіткому документуванні та кваліфікації злочинів, а також на належному правовому поводженні зі зібраними матеріалами. До цієї роботи також залучаються юристи системи безоплатної правової допомоги (БАД) та адвокати. Представники Асоціації правників України (АПУ) та Міжнародної асоціації юристів (IAU), збираючи та документуючи злочини, вчинені Російською Федерацією на території України, записали спеціальну програму «Свідок звірств». Він був розроблений для оперативної передачі інформації до МКС, який вже розслідує злочини, пов'язані з військовою агресією РФ в Україні, і тестувався з 2014 року під час збору доказів на тимчасово окупованих територіях Донецького та Луганського регіонів [61].

Внесок правозахисників та інших професійних ОГС у документування навмисних злочинних дій, що мають ознаки воєнних злочинів і злочинів проти людяності, є цінним з огляду на моніторингову діяльність, експертизу та практику цих організацій у сфері прав людини, взаємодії з міжнародними організаціями, міжнародними неурядовими організаціями. Це дозволяє

акумулювати досвід ОГС у документуванні злочинів, пов'язаних з війною та окупацією, вчинених російською федерацією з 2014 року, а з точки зору міжнародного гуманітарного права – готувати процеси в інституціях міжнародних судів. Важливою є експертно-аналітична взаємодія ОГС із владою. Так, експертна рада при Міністерстві з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, до складу якої входять представники правозахисних організацій, працює над вдосконаленням державної системи моніторингу та документування порушень прав людини, міжнародного гуманітарного права тощо, допущених під час збройної агресії окремих частин російської Федерації та тимчасової окупації українських територій [61].

Безпосереднє залучення правозахисного сегменту громадянського суспільства до документування військових злочинів є важливим.

Це правозахисні організації, які мають високий рівень довіри в суспільстві, особливо в дуже чутливих питаннях для громадян, які зазнали або стали жертвами насильства, тортур, зґвалтувань.

Ці організації, збираючи дані та свідчення потерпілих, поєднують методи психологічної, юридичної підтримки та реабілітації потерпілих, які зменшують наслідки психотравматичного впливу.

Це особливо важливо для потерпілих і свідків, які не бажають надавати інформацію представникам правоохоронних органів, органів безпеки та судових органів, які вважають, що немає достатніх гарантій безпеки.

Ряд організацій виступили з ініціативою щодо анонімного збору свідчень потерпілих і свідків злочинів. Однак у разі виникнення таких ускладнень необхідне належне юридичне оформлення та порушення провадження правоохоронними органами. Очевидно, що ОГС не мають повноважень правоохоронних органів для проведення оперативно-розшукових та інших дій, вони не замінюють традиційних методів правосуддя. Документування злочинів російською федерацією формує доказову базу для повторних судових процесів на національному та міжнародному рівнях, порушуючи численні позови за комплекс злочинів, пов'язаних з війною та

окупацією. Слід враховувати, що ключовий орган подальших судових дій проти російської федерації на міжнародному рівні ще не визначено. Тому задіяні всі відповідні міжнародні інстанції, а водночас обговорюється створення спеціалізованого судового органу (суду), який розглядатиме злочини, вчинені російською федерацією під час широкомасштабної військової агресії проти України [62].

Таким чином, завдяки спільним зусиллям із документування злочинів, якими займаються українські державні правоохоронні органи та органи безпеки, а також широкий спектр міжнародних організацій та держав, а також професійний сегмент ОГС, наразі є повідомлення про злочинів російської федерації та її військових певною мірою в інформаційному просторі, забезпечує стійку спрямованість уваги на них. Тому легітимності зібраним даним надає документування злочинних дій російських окупантів, які мають ознаки військових злочинів та злочинів проти людяності, за участю уповноважених органів влади та структур громадянського суспільства. Водночас досягти ефективних результатів у сфері систематичного та впорядкованого документування вказаних злочинів, вчинених російською федерацією на території України, можливо за таких умов:

1) залучити до цієї роботи достатню кількість національних та міжнародних спеціалістів, консультантів ОГС, які знайомі з вимогами та стандартами міжнародного гуманітарного права, методологіями, протоколами збору даних, їх перевірки та корисного використання в практичній діяльності;

2) передбачена взаємодія громадського сектору з органами влади, відповідна координація та співпраця всіх суб'єктів процесу, зокрема на етапах збору фактів, а також при систематизації та аналізі документованих відомостей про злочини;

3) надання практичної правової допомоги потерпілим від злочинів, належної професійної підготовки до притягнення до відповідальності в правоохоронних і судових органах України з внесенням відомостей про них

до реєстрів тощо, а також притягнення до відповідальності в міжнародних судових установах;

4) експертний внесок ОГС у розробку моделей компенсацій, компенсаційних виплат громадянам, які постраждали від злочинців з боку Російської Федерації, в рамках гарантування права на справедливість;

5) здійснення моніторингу та документування представниками ОГС повного спектру злочинів, вчинених російською федерацією в Україні, які мають ознаки порушення прав людини та правових норм гуманітарних, військових злочинів, що, у свою чергу, сприятиме відновленню справедливості та встановлення правди (істини);

6) встановити істину та всебічно донести до українського суспільства та світової громадськості факти військової агресії та злочинів російської федерації в Україні [61].

Документально підтверджені дані посадової інструкції для звітів з різним ступенем розголошення особистої інформації про потерпілих і свідків злочинів. Можливо, доцільно створити вітчизняну історичну доповідь про злочини проти людяності та воєнні злочини, вчинені державою-агресором в Україні, яка також виходитиме за рамки відновлення справедливості щодо жертв російської федерації, звільнених проти української держави та українського суспільства.

3.2. Розвиток громадських медіа як елементу громадянського суспільства в умовах воєнного стану

З 24 лютого 2022 року знімальні групи більшості ЗМІ перейшли до документальної польової роботи: вони об'їздили майже всі куточки країни, щоб задокументувати реальні обставини війни. Разом із юристами вони збирали докази численних військових злочинів російських військових, щоб у майбутньому притягнути винних до відповідальності. Деякі випадки, які вони

задокументували в рамках проекту «Розплата: Україна свідчить», увійшли до звіту Верховного комісара ООН з прав людини [9].

І все ж на тлі всіх постраждалих і спустошених міст журналісти стали свідками сотень надихаючих прикладів опору, солідарності та непохитної віри у перемогу. Ці історії про те, як війна змінила життя українців, вони вирішили зібрати в сучасну мультимедійну хроніку «Життя на війні». Щоб сфотографувати численні історії з усієї країни, вони об'єдналися з іншими журналістами, які постійно працюють на місці. Наразі ініціатива під назвою «Leben im Krieg» має понад 30 медіа-партнерів. Деякі з них перебували в російському полоні під час окупації Херсона, інші, ризикуючи життям, продовжують підпільно працювати на тимчасово окупованій Запорізькій області [9].

За даними українського громадського органу «Інститут масової інформації», з 24 лютого 2022 року десять журналістів були вбиті під час здійснення професійної діяльності. Ще 53 медійники загинули як учасники бойових дій, під російським бомбардуванням чи під тортурами. Деякі українські журналісти, як-от Максим Буткевич, який вирішив стати до лав Збройних сил України, щоб захищати незалежність країни, перебувають у російському полоні. Доля Буткевича досі невідома [10].

Багато іноземних журналістів і кореспондентів пристосовуються до незвичних умов роботи в Україні: вони продовжують виконувати свої обов'язки під час ракетних обстрілів і в бомбосховищах, без електрики та інтернету. Обсяг робіт зріс у кілька разів. Багато українських редакцій працюють без вихідних, а їхні прибутки різко впали через обвал рекламного ринку – основного джерела фінансування незалежних ЗМІ в Україні. Через це деякі редакції були змушені звільнити працівників. Проте, незважаючи на всі перешкоди, переважна більшість продовжує свою важливу справу. Незважаючи на емоційну травму та виснаження, вони працюють, щоб донести до світу реальність цієї війни.

Українські ЗМІ, які інформують населення про гострі загрози чи поточні події, мають залишатися гарантією від надмірної централізації чи можливого захоплення влади всередині країни. Журналісти повинні працювати з громадянським суспільством, щоб тимчасова цензура чи самоцензура журналістів в умовах воєнного стану не стала нормою і не перетворилася на політичну цензуру. Висвітлюючи війну, журналісти повинні дотримуватися певних правил, встановлених Генеральним штабом Збройних Сил. З міркувань безпеки існують обмеження на повідомлення про наслідки вогню противника. Крім того, заборонено публікувати детальну інформацію про пересування українських військ, а доступ до лінії фронту суворо регламентований. Під час війни ці обмеження зрозумілі, журналісти за час війни до них звикли [11].

Ще одна особливість військового репортажу полягає в тому, що в унікальному форматі новинного телемарафону комерційні телевізійні станції та громадські мовники почали вести спільно, а не транслювати власні програми. Майже всі телевізійники зараз працюють над створенням новин. Той факт, що така співпраця можлива, сам по собі є позитивним прецедентом. В останні роки всі основні телевізійні мережі належали олігархам і конкурували між собою, увічнюючи те, що експерти називають «олігархічним плюралізмом». Деякі з них різко критикували уряд Зеленського. Тоді постає питання, як повернути можливість телеканалам і (не)олігархічним ЗМІ критикувати владні структури, що діяли після війни? [11]

Разом з тим, для українських ЗМІ гостро стоїть проблема пошуку нових форм висвітлення війни. Після майже року жаху серед населення запанувала певна втома від новин; межа можливості сприйняття травми. Адже про лихоліття війни українці дізнаються не лише з телебачення та газет, а передусім із власного досвіду. Тому влітку деякі онлайн-ЗМІ почали повертатися до форматів, які виходили до 24 лютого 2022 року – наприклад, новини культури та ґрунтовні інтерв'ю з представниками інтелігенції чи журналістські дослідження, як-от стаття в «Українській правді» про розкішний спосіб життя экс-заступника голови Офісу президента України Кирила

Тимошенка. Журналісти кажуть, що реагують на бажання громадськості інтегрувати в ці теми актуальний військовий контекст. На українському медіа-фронті практикується солідарність. Багато редакцій та окремі журналісти обмінюються порадами, як діяти в ситуації, що склалася. Іншим прикладом спільного управління виживанням є численні навчальні курси для журналістів (від надання першої допомоги до психологічної стійкості) та створення ресурсних центрів для медіапрофесіоналів. Наприклад, Інститут масової інформації створив 10 регіональних медіа-центрів для підтримки журналістів у роки війни. Українські та іноземні журналісти можуть орендувати обладнання, редагувати та передавати дані, співпрацювати та навчатися в цих безпечних ресурсних центрах [8].

Неадекватні доходи від реклами замінено іншими формами фінансування. Гранти від міжнародних організацій, фандрайзинг, онлайн-реклама та пожертви через Patreon допомагають українським ЗМІ залишатися на плаву. На жаль, не всіх вдалося врятувати. Ми цінуємо будь-яку підтримку. Але попит продовжує зростати, особливо з боку менших регіональних ЗМІ, які не мають досвіду збору коштів, але є єдиним джерелом новин у своїх містах.

З 2014 року українські громадські організації, зокрема PILL, задокументували численні випадки російських фейкових новин, дезінформації та маніпуляцій та їх поширення в українському медіа-просторі. За останні два роки українські правоохоронні органи неодноразово викривали масштабні ботоферми, а сайти великих українських ЗМІ регулярно піддаються DDOS-атакам. Згідно з дослідженням громадської організації «Детектор медіа», Telegram наразі є найбільшим каналом поширення російських фейкових новин в Україні, а також одним із найпопулярніших каналів отримання щоденних новин. Небажання операторів Telegram реагувати на дезінформацію перетворило мережу на притулок для фейкових новин і пропаганди. Однією з головних особливостей Telegram є повна анонімність авторів так званих каналів. Дослідники «Детектора медіа» встановили, що для поширення сепаратистських ідей як на тимчасово окупованих територіях, так і у вільних

українських містах під виглядом місцевих видань була створена мережа фейкових Telegram-каналів для українських міст. В українській частині Telegram вже щонайменше 300 популярних каналів, які транслюють російську пропагандистську дезінформацію [8].

Під час війни люди хотіли отримати інформацію дуже швидко, тому телеграм-канали сильно розширилися. За останніми даними, популярність каналів Telegram знаходиться на рівні Facebook або навіть перевищує цю соціальну мережу. Однак навіть якщо в Telegram з'явилася якась новина (наприклад, про заїзди), то все одно потрібно зайти в якісне ЗМІ і перевірити цю інформацію. За ці місяці війни ми побачили тисячі фейкових новин у Telegram-каналах, тому що Telegram-канали не перевіряють дані очевидців. Деякі диверсанти можуть надіслати їм інформацію, і вони донесуть цю новину, а потім видалять цю інформацію і навіть не вибачаться. Ця новина просто зникає, хоча вона вже потрапила в стрічку новин і її вже прочитав мільйон передплатників. Крім того, канали Telegram можуть брати участь у політичних маніпуляціях, і громадськість не знатиме, що ними маніпулюють, оскільки канали Telegram здебільшого анонімні. Часто вони розробляються в комерційних цілях. Телеграм-канали можуть публікувати відео очевидців, і ця інформація буде ефективнішою, ніж якісні ЗМІ, але якісні ЗМІ всю інформацію перевіряють [8].

Хоча зараз війна займає 90% нашого часу, ніхто не викреслив політичних інтриг. Політичні розбірки тривають і навіть процвітають у Telegram-каналах. Громадяни мають бути обізнаними та перевіряти інформацію в надійних ЗМІ. На сьогоднішній день російські окупанти знищили 11 телевеж, намагаючись вимкнути або тимчасово вимкнути українське мовлення. Там, де не стріляють по телевежах, наприклад на деокупованих територіях, вони хапають місцеві ресурси. У Маріуполі окупанти використали логотип місцевої газети, якій люди довіряють, і розповсюдили російську пропаганду в листівках під цим логотипом. У Бердянську росіяни відключили українське мовлення та підключили місто до

трьох російських телеканалів із кремлівською пропагандою та фейками з ранку до вечора. На Харківщині окупанти намагаються розповсюдити агітаційні листівки. Усе це свідчить про важливість інформації [8].

В Україні спеціалізовані громадські організації займаються проблемою дезінформації вже вісім років і мають великий досвід. Існує багато відкритих тренінгів і конференцій з медіаграмотності, на яких можна навчитися відрізнити неправдиву інформацію від правди та не піддаватися психологічним операціям противника (так звані IPSO). Бо українці знають, якої шкоди може завдати паніка.

Проте Україна — не єдине поле битви для російських дезінформаційних сил. Тому ми маємо запитати себе: чи серйозно європейські суспільства сприймають цю загрозу? Чи готові вони більш рішуче відповісти на засоби масової дезінформації, які називають себе російськими ЗМІ? Якщо контент, яким вони діляться, не є новинами і вони не є ЗМІ, чому вони мають бути захищені тими ж правами, що й ті, хто дотримується професійних стандартів? По-перше, нашим колегам у країнах ЄС варто придивитися до власного інформаційного простору. Нам потрібні колективні рішення проти «речників кремля», які щохвилини працюють, щоб підірвати основи ліберальної демократії та поляризувати наші суспільства.

ЗМІ мають називати речі своїми іменами та припинити використовувати неоднозначні чи відверто проросійські наративи. Мова важлива. Це не «українська війна», і не «війна в Україні», і не «путінська війна». Це «неспровокована загарбницька війна росії проти України». І для українців ця війна більша за інформаційну. Звірства, вчинені росією, вийшли далеко за межі поля бою дезінформації. Роль журналістів у цій війні полягає в тому, щоб захистити правду та пролити світло на ці події, щоб винних можна було притягнути до відповідальності та розповісти історію правдиво.

ВИСНОВКИ

Отже, дослідивши тему функціонування інститутів громадянського суспільства в умовах воєнної агресії, необхідно зробити наступні висновки:

1. Інститути громадянського суспільства визначаються як організації та окремі особи та групи людей, які добровільно беруть участь у різних формах громадської участі та діють на основі спільних інтересів, завдань і цінностей, сумісних із цілями громадянського суспільства. і безпека, досягнення розвитку, заохочення та повага до прав людини Суб'єкти інститутів громадянського суспільства, прямо чи опосередковано, через зміст або характер своєї роботи, спрямовані на просування та захист прав людини.

Інститут громадянського суспільства є одним із управлінь та невід'ємною частиною внутрішньої державної політики. Вона забезпечує гармонізацію суспільних відносин, політичну стабільність, суспільну згоду, досягається шляхом прийняття політичних рішень, соціальних заходів, програм і має такі характеристики: універсальність (глобальний характер впливу соціальної політики); інклюзивність (можливість входити в усі сфери життя).

Під формуванням інститутів громадянського суспільства розуміється сукупність засобів, способів і способів, використання яких (окремо чи в послідовності/поєднанні) становить передумови для створення та створення інститутів суспільства громадянського суспільства, забезпечує державно-правова база, соціально-економічне та громадське середовище, сприятливе для їх виникнення. Під підтримкою інститутів громадянського суспільства розуміється сукупність засобів, способів і методів, використання яких створює передумови та можливості для розвитку та ефективної роботи інститутів громадянського суспільства.

Якщо розглядати громадянське суспільство як сферу самоорганізації, на відміну від держави, де існують вертикальні відносини у сфері управління

суспільством, то в основі його генезису лежить енергія саморозвитку та самоорганізації. Саме сфера самоорганізації відкриває потенційні можливості для розвитку системи менеджменту та самоуправління, породжує нові форми, яких досі не було. Наприклад, формування місцевої автономії як найважливішого елемента самоорганізації громадянського суспільства. Якщо автономія існує і є окремою від держави, то вона є елементом громадянського суспільства. Усі передумови – у власному темпі та характері розвитку самого громадянського суспільства, який визначається його природою, а не зовнішніми факторами. Тому потенціал самоорганізації – це колосальний потенціал громадянського суспільства.

2. Формування громадянського суспільства є досить складним процесом. Підготовлене громадянське суспільство існує лише в країні з високорозвиненою ринковою економікою. В Україні варто реалізувати концепцію взаємовідносин особистості, суспільства та держави, яка зможе змінити менталітет людей сьогодні, сформувати свідому особистість з високим рівнем політичної, правової та економічної культури.

Помаранчева революція, Революція Гідності та військова агресія росії проти України мали значний вплив на свідомість людей. Все більше людей хочуть брати участь у будівництві нової європейської держави. Молодь активно залучається до громадських організацій. Урядові структури стають більш прозорими для громадян. Збільшується кількість добровільних об'єднань, які відіграють ключову роль у розвитку громадянського суспільства.

Реалії існування сучасної України засвідчили, що найдієвішим консолідуючим чинником сучасного українського суспільства є функціонування громадянського суспільства та його інституцій, які базуються передусім на спільних життєвих цінностях: самозбереженні українців як політичної нації, збереженні незалежна українська держава, свобода особистості, європейське право вибору та демократія.

3. Закон України «Про волонтерську діяльність» неодноразово змінювався. Останні зміни (вересень 2022) передбачають додаткові напрямки волонтерства; створення та адміністрування центральними органами виконавчої влади у партнерстві з неприбутковими організаціями та установами інформаційно-аналітичної платформи для інформування про можливості волонтерства в Україні та за кордоном; основним напрямом державної підтримки волонтерської діяльності визначено розробку та реалізацію загальнодержавних цільових програм.

Діяльність громадських організацій в Україні спрямована на вирішення складних проблем окремих громадян, підтримання в належному стані навколишнього природного середовища, збереження національних традицій та зміну ціннісних орієнтацій населення. Усе вищезазначене є вагомим внеском у забезпечення сталого розвитку суспільства.

Встановлено, що діяльність волонтерських організацій в Україні є вагомим внеском у забезпечення сталого розвитку суспільства. Вона спрямована на вирішення складних проблем окремих громадян, підтримання в належному стані довкілля, збереження національних традицій та зміну ціннісних орієнтацій населення. Як засіб сталого розвитку, волонтерство зміцнює громадську участь, захищає соціальну інтеграцію, поглиблює солідарність і підсилює відповідальність за результати розвитку. Дослідники зазначають, що ці негативні явища були характерні для початкового періоду бойових дій і згодом зведені до мінімуму. Однак і сьогодні є випадки розкрадання зібраних коштів. Вирішення цієї проблеми науковці вбачають у запровадженні спеціальних механізмів звітності та моніторингу діяльності громадських організацій.

4. Фактором активізації волонтерського руху в лютому 2022 року стала збройна агресія росії в Україні. Сьогодні в країні існує велика кількість волонтерських організацій, які допомагають українській армії шляхом збору коштів на транспорт, оптику, зв'язок, дрони, БПЛА. Засоби тактичної медицини, плетіння маскувальних сіток, пошуку рідкісного спорядження та

приготування їжі для армії. Численні соціологічні дослідження показали, що більше половини українців з початку війни залучаються до надання волонтерської допомоги нужденним.

Вже під час війни, у серпні 2022 року, Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про волонтерську діяльність» щодо підтримки волонтерської діяльності» від 15 серпня 2022 року №2519-ІХ, який засвідчив важливість та значення волонтерської діяльності для держави. Це важливий стимул для подальшого розвитку волонтерського руху в Україні.

Отже, діяльність волонтерських організацій в Україні є вагомим внеском у забезпечення сталого розвитку суспільства. Вона спрямована на вирішення складних проблем окремих громадян, підтримання в належному стані природного середовища, збереження національних традицій та зміну ціннісних орієнтацій населення. Для вирішення існуючих проблем у розвитку волонтерства в Україні необхідна реальна державна підтримка, про що вже задекларували нещодавно ухвалені зміни до законодавства.

5. Під час документування подій, що мають ознаки вчинення російською федерацією в Україні військових злочинів і злочинів проти людяності, вимушених дій правоохоронних органів і органів безпеки та діяльності правозахисних організацій (національних, міжнародних), професійних об'єднань юристів, є максимально ефективними фахівці з міжнародного гуманітарного права, незалежні ЗМІ. На сьогоднішній день створено низку коаліцій правозахисних організацій з метою збору фактів та доказів щодо ознак злочинних дій, вчинених російською федерацією на території нашої країни, якими є військові злочини та злочини проти людяності. в результаті 16 провідних правозахисних організацій України заснували Коаліцію документування воєнних злочинів «Україна».

Безпосереднє залучення правозахисного сегменту громадянського суспільства до документування військових злочинів є важливим. Це правозахисні організації, які мають високий рівень довіри в суспільстві,

особливо в дуже чутливих питаннях для громадян, які зазнали або стали жертвами насильства, тортур, зґвалтувань. Ці організації, збираючи дані та свідчення потерпілих, поєднують методи психологічної, юридичної підтримки та реабілітації потерпілих, які зменшують наслідки психотравматичного впливу. Це особливо важливо для потерпілих і свідків, які не бажають надавати інформацію представникам правоохоронних органів, органів безпеки та судових органів, які вважають, що немає достатніх гарантій безпеки.

6. Для українських ЗМІ гостро стоїть проблема пошуку нових форм висвітлення війни. Після майже року жаху серед населення запанувала певна втома від новин; межа можливості сприйняття травми. Адже про лихоліття війни українці дізнаються не лише з телебачення та газет, а передусім із власного досвіду.

На українському медіа-фронті практикується солідарність. Багато редакцій та окремі журналісти обмінюються порадами, як діяти в ситуації, що склалася. Іншим прикладом спільного управління виживанням є численні тренінги для журналістів (від надання першої допомоги до психологічної стійкості) та створення ресурсних центрів для медіапрофесіоналів. Під час війни телеграм-канали значно розширилися. За останніми даними, популярність каналів Telegram знаходиться на рівні Facebook або навіть перевищує цю соціальну мережу. Канали Telegram можуть брати участь у політичних маніпуляціях, і аудиторія не знатиме, що ними маніпулюють, оскільки канали Telegram здебільшого анонімні. Часто вони розробляються в комерційних цілях. Телеграм-канали можуть публікувати відео очевидців, і ця інформація буде ефективнішою, ніж якісні ЗМІ, але якісні ЗМІ всю інформацію перевіряють.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про волонтерську діяльність»
<https://ips.ligazakon.net/document/JF3CP01A?an=3>.
2. Закон України «Про асоціації органів місцевого самоврядування»
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-17#Text>.
3. Позняк-Хоменко Наталка Волонтери: сила небайдужих / Наталка Позняк-Хоменко, автор і упорядник текстів; Український інститут національної пам'яті. – Тернопіль: Джура, 2020. – 360 с.
4. Про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.11.2007 р. № 1035-р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1035-2007-%D1%80#Text>.
5. Про об'єднання громадян : Закон України №2460-ХІІ від 16.06.1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2460-12#Text> 2. Гусарев С.Д. Олійник А.Ю. Слюсаренко О.Л. Теорія держави і права. - К., 2001. – С. 11..
6. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021 – 2026 роки : Указ Президента України №487/2021 від 27.09.2021 р. URL:<https://www.president.gov.ua/documents/4872021-40193>.
7. Про внесення змін до деяких законів України щодо волонтерської діяльності : Закон України від 05.03.2015 р. № 246-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-19#Text>.
8. Маленко Г. Медіа та війна: про відповідальність журналістів і спікерів за здоров'я суспільства / Детектор медіа. – URL: <https://detector.media/blogs/article/210073/2023-04-13-media-ta-viyna-pro-vidpovidalnist-zhurnalistiv-i-spikeriv-za-zdorovya-suspilstva/>.
9. Проект «Розплата». Відважна група журналістів, юристів та дослідників збирає докази проти Путін / ГЛАВКОМ. – URL:

<https://glavcom.ua/publications/projekt-rozplata-vidvazhna-hrupa-zhurnalistiv-juristiv-ta-doslidnikiv-zbiraje-dokazi-proti-putina-917182.html>.

10. Журналісти, які загинули внаслідок широкомасштабного вторгнення росії в Україну / Інститут Масової Інформації. – URL: <https://imi.org.ua/infographics/spysok-zagyblyh-zhurnalistiv-i45958>.

11. Стефанська О. Відповідальність та змі в умовах війни. – URL: http://elar.tsatu.edu.ua/bitstream/123456789/16548/3/Zbirka_%20FEB.pdf#page=221

12. Благодійність в Україні: погляд зсередини / Український центр вивчення громадської думки «Соціоінформ» на замовлення ZagoriyFoundation. URL: <https://zagoriy.foundation/wp-content/uploads/2020/02/zf-charity-inside-viewdigital.pdf>

13. Вовк Д. Шляхи формування громадянського суспільства в Україні. URL: <https://works.doklad.ru/view/kZttoP0Dk/all.html>

14. Воронов І. О. Виклик «Левіафану» : еволюція і перспективи громадянського суспільства : монографія. К. : Генеза, 2017. 400 с.

15. Гілевська М.А. Передові національні антикорупційні стратегії URL: <http://www.corupti.net/ukr/2/html>

16. Індекс сталості розвитку організацій громадянського суспільства у 2011–2016рр. можна знайти за адресами: https://www.cnvos.si/media/filer_public/dc/61/dc61dad2-2d82-4017-a521-60a40351247a/csosi_report_2021.pdf.

17. Існуючі механізми співпраці органів державної влади з організаціями громадянського суспільства в контексті реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні 2016-2020. – К.: – Ваїте, 2020. – 280 с..

18. Індекс сталості розвитку організацій громадянського суспільства у 2017–2019 рр. <http://www.ucipr.org.ua/index.php>

19. Крюков О. І. Демократичні інститути як чинник становлення громадянського суспільства. Державне будівництво. 2018. No 2. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2021-3/doc/2/03.pdf>

20. Мінченко Р. М. Проблеми взаємодії державної влади і громадянського суспільства / Р. М. Мінченко // Актуальні проблеми держави і права. – 2019. – Вип. 29. – С. 195- 202.

21. Національне опитування щодо громадського залучення / Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/zrobi-zamene-ukraintsi-gotovi-do-samoorganizatsii-alepokladayut-vidpovidalnist-za-sviydobrobut-na-derzhavu>.

22. Огляд державного фінансування ОГС на національному та регіональному рівнях: Ключові цифри і факти щодо держфінансування громадських організацій – у дослідженні Проекту ЄС для розвитку громадянського суспільства. URL: <https://euprostitir.org.ua/stories/142355>

23. Поняття та принципи громадянського суспільства. URL: <https://lawbook.online/ukraine-gosudarstva-prava-teoriya/611-ponyattya-printsipi-gromadyanskogo-41765.htmlReferences>

24. Розвиток громадянського суспільства в Україні : аналіт. доп. /В. М. Яблонський, П. Ф. Вознюк, Д. М. Горелов [та ін.] ; за ред. О. А. Корнієвського, М. М. Розумного. Київ : НІСД, 2019. 60 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-11/Korniyevskiy_12_11-58701.pdf.

25. Скакун О. Теорія держави і права. URL: https://pidruchniki.com/1106041143041/pravo/vzayemodiya_gromadyanskogo_suspilstva_derzhavi

26. Walzer M. Towards a global civil society // International political currents. V. 1. Oxford: Berghahn books, 1995.

27. Cowhey P.F and Aronson J.D. Transforming global in formation and communication markets: the political economy of innovations. Cambridge, MA: MIT press, 2019.

28. Castells M. The Internet galaxy: reflection on the internet, business and society. Oxford University Press, 2021.
29. Організація Об'єднаних Націй, Женева.
URL:https://www.unjui.org/sites/www.unjui.org/files/jiu_rep_2002_1_russian.pdf
30. Noveck B.S. Paradoxical partners: Electronic communications and electronic Democracy. Digital democracy discourse and decision making in the informational age. London: Routledge, 2019.
31. Lekhi R. The politics of African America Online. The internet, democracy and democratization. London: FrankCass, 2020.
32. Denning D. Cyber war riors: rebels, freedom fighter sand terrorist sturto cybers pace // Harvard International Review. V. 23 (2). 2021.
33. Hill K.A. and Hughes J.E. Computer mediated political communications: the USENET and political communities // Political Communications. V. 14 (3). 2017.
34. Manrique C.G. The internet and world politic sinage of terror. American politicals cienceas sociation annual meeting. Boston: MS, 2022.
35. The Nobel Peace Prize 2022. NobelPrize.org.
URL: <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/2022/press-release/>
36. Paul Williams, Jessica Levy. Documentation for Accountability, Case Western Reserve Journal of International Law. №52. 2020. P. 451-465
URL: https://digitalcommons.wcl.american.edu/facsch_lawrev/1272
37. Chiara Gabriele, Kelly Matheson, Raquel Vazquez Llorente. The Role of Mobile Technology in Documenting International Crimes: The Affaire Castro et Kizito in the Democratic Republic of Congo. Journal of International Criminal Justice. Volume 19. Issue 1. 2021. P. 107–130. URL: <https://doi.org/10.1093/jicj/mqab026>
38. Guidelines Governing the Relations between the Court and Intermediaries. International Criminal Court. March 2018. 8 p. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/GRCI-Eng.pdf>
39. Documenting international crimes and human rights violations for accountability purposes: Guidelines for civil society organisations. Eurojust, the

Genocide Network and the Office of the Prosecutor of the International Criminal Court. 2022. 62 p. URL: <https://doi.org/10.2812/682168>

40. Alison Smith. Lessons from western Kosovo for the documentation of war crimes. *Psychiatry, Psychology and Law*. 2020. 7:2. p. 235-238. URL: <https://doi.org/10.1080/13218710009524990>

41. Russian war crimes against Ukraine: the breach of International Humanitarian Law by the Russian Federation. The Global Accountability Network's Ukraine Task Force. December 2022. 617 p.

42. Рибій, О. В. Становлення політичних інститутів: природа та особливості процесу інституціоналізації / Рибій О. В. // Вісник НТУУ "КПІ". Політологія. Соціологія. Право : збірник наукових праць. – 2010. – № 4 (8). – С. 31–35. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/5038>.

43. Бень О. Т. Інституціоналізація: теоретична інтерпретація поняття / О. Т. Бень // Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. - 2012. - Вип. 6. - С. 181-190. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_sociology_2012_6_20.

44. Зимогляд В. Я. Інституціоналізація громадянського суспільства в Україні як політична проблема / В. Я. Зимогляд // Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія : зб. наук. пр. - X. : Право, 2012. - 2012. №1(11). - С. 234-242. - URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/2302>

45. Крицкалюк Н. І. Інституціоналізація громадянського суспільства як основний критерій демократичного розвитку / Н. І. Крицкалюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. - 2014. - Вип. 1. - С. 61-64. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_FP_2014_1_20.

46. Президент надає великого значення ролі громадянського суспільства в розвитку країни - М.Ставнічук. – URL: <https://upsz.cg.gov.ua/index.php?id=39960&tp=0>.

47. Етапи становлення громадянського суспільства в Україні в контексті забезпечення легітимності політичної влади / Є. Цокур // Політичний

менеджмент. — 2009. — № 3(36). — С. 129-136. — URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/handle/123456789/59797>.

48. Шаульська Г. М. Короткий огляд еволюції громадянського суспільства в Україні / Г. М. Шаульська // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. - 2018. - № 1. - С. 101-105. — URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2018_1_16.

49. Війна з Росією. Україна змушена воювати на два фронти. — URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29305129.html/>

50. Мостяєв О. Європейська цивілізація та місце у ній України / О. Мостяєв // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство. - 2014. - Вип. 1. - С. 23-29. — URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_ukr_2014_1_5.

51. Бистрицький Є. Демократія і публічний дискурс / Є. Бистрицький // Філософська думка. - 2019. - № 6. - С. 46-63. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Philos_2019_6_6.

52. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року. — URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/перетворення-нашого-світу-порядок-денний-у-сфері-сталого-розвитку-до-2030-року/>

53. Горінов П., Драпушко Р. Волонтерська діяльність в Україні: соціально-правове дослідження: монографія. Київ: Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2022. 240 с.

54. Новакова О.В., Пашина Н.П. Аналіз державної політики: навчальний посібник. — Луганськ: вид-во СЛУ ім. В. Даля, 2013. - 216 с/

55. Нагальні потреби медзакладів / БО Фонд Сергія Притули/ — URL: <https://prytulafoundation.org/humanitarian-help/direction/nagalni-potrebi-medzakladiv/>

56. Волонтерська Платформа об'єднала 400 тисяч українців довкола допомоги Україні під час війни. — URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/volunteer-hub-helps-400000-ukrainians-make-difference/>.

57. Українська Волонтерська Служба розробила інструкцію “8 способів допомоги Україні в тилу”. – URL: <https://platforma.volunteer.country/posts/8-sposobiv-dopomohty-ukraini-v-tylu/>

58. Опір агресору, волонтерство, обстріли інфраструктури: як повномасштабна війна вплинула на життя українців / Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. – URL: <https://dif.org.ua/article/opir-agresoru-volonterstvo-obstrili-infrastrukturi-yak-povnomasshtabna-viyna-vplnula-na-zhittya-ukraintsiv>.

59. Благодійність у часи війни — кількісне дослідження / Zagoriy Foundation. – URL: <https://zagoriy.foundation/wp-content/uploads/2022/08/doslidzhennya-2022-1.pdf>.

60. Крок до трибуналу над керівництвом РФ: у Нюрнберзі ухвалили "Декларацію про злочин російської агресії". Документ. – URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/politics-news/krok-do-tribunalu-nad-kerivnitstvom-rf-u-nyurnberzi-uhvalili-deklaratsiyu-pro-zlochyn-rosijskoi-agresii-dokument.htm>.

61. Федоренко ВЛ, Юхимюк ОМ, Адлер ОГ. Порухення основоположних прав людини внаслідок військової агресії російської федерації проти України у 2022 році та механізми притягнення воєнних злочинців до юридичної відповідальності. *expert [інтернет]*. 29, Квітень 2022 [цит. за 25, Червень 2023];(2(20):32-59. доступний у: <http://journals.maup.com.ua/index.php/expert/article/view/2005>.

62. Львова О. Л. Військові злочини Росії проти України як прояв геноциду українського народу / О. Л. Львова // Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. – Т. 1 – С. 97-100. – URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/19071>.